

อิทธิพลของสังคมและวัฒนธรรมที่มีต่อบทบาทและพฤติกรรมของตัวละคร

นักสังคมวิทยาในระยะเริ่มแรกได้ทำการศึกษาเฉพาะวัฒนธรรมหรือมรดกทางสังคมแค่นี้เพียงลำพัง โดยไม่สนใจว่าวัฒนธรรมเหล่านั้นจะเกี่ยวข้องกับธรรมชาติหรือบุคลิกภาพของมนุษย์อย่างไรบ้าง จนถึงสมัยศตวรรษที่ 19 Auguste Comte ผู้วางรากฐานสังคมวิทยาสมัยใหม่ จึงได้ค้นพบว่า สังคมและวัฒนธรรมมีอิทธิพลต่อความเจริญเติบโตทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจของบุคคลในสังคมนั้น¹

นักมานุษยวิทยาหลายท่านเช่น Kroeber, Linton, Kardiner, Karen Horney ฯลฯ ต่างก็ยอมรับถึงความสัมพันธ์ระหว่างสังคมและวัฒนธรรมกับบุคลิกภาพและพฤติกรรมของบุคคล Kroeber กล่าวว่าวัฒนธรรมเป็นแบบของพฤติกรรมในการเรียนรู้ซึ่งอาศัยเรียน จากสมาชิกของสังคม และวัฒนธรรมเป็นแบบแผนของมนุษย์สัมพันธ์ เช่นทัศนคติ ความเชื่อ ความคิด ความรู้สึก ฯลฯ นอกจากนั้นยังเป็นมรดกทางสังคมที่ตกทอดสืบทอดกันมาในชีวิตมีความซ้ำซากและเปลี่ยนแปลงบ้างโดยไม่รู้สึกรู้ตัว² Linton มีความคิดไว้ในสังคมที่ต่างกัน วัฒนธรรมจะต่างกันและพฤติกรรมของคนจะต่างกันออกไปด้วย³ ทางด้านบุคลิกภาพ Kardiner กล่าวว่าพื้นฐานมาจากวิธีการเลี้ยงดูเด็กของสังคม เช่น การเลี้ยงดูของมารดา ความสัมพันธ์ระหว่างมารดากับเด็ก ความพร้อมหรือความบกพร่องในเรื่อง นับเป็นความสำคัญขั้นต้นในการสร้างเสริมบุคลิกภาพของเด็ก หลังจากนั้นจะเป็นอิทธิพลของสังคมที่ห่างตัวออกมาได้แก่สถาบันต่าง ๆ เช่น ศาสนา, คติชาวบ้าน, ศิลปะ

¹ หลวงวิเชียรแพทยาคม, จิตวิทยาสังคม, (พระนคร:มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2509), น.5.

² เรื่องเดียวกัน, น.19-20.

³ เรื่องเดียวกัน, น.20

และอื่น ๆ ซึ่งจะมีส่วนในการสร้างบุคลิกภาพด้วย¹ ส่วน Karen Horney มีความเห็นว่า อากาการทางประสาทนั้นมักมีผลมาจากแบบแผนทางวัฒนธรรม (Cultural Pattern) ซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกกระวนกระวาย, เป็นศัตรู, ความเกลียดชัง ไม่เป็นกันเอง, ความรู้สึกแปลกหน้า ฯลฯ อากาการเหล่านี้มักเกิดกับคนที่ยึดมั่นวัฒนธรรมแล้วเกิดความขัดแย้งทางใจอย่างรุนแรง (Conflict) เพราะฉะนั้นจะมีคนใช้ทางประสาทเป็นจำนวนมากที่เกิดความยากลำบากใจในเรื่องวัฒนธรรมมาตั้งแต่เด็กแล้วแก้ปัญหาก็ไม่ได้² พวกนักมานุษยวิทยาเหล่านี้ลงความเห็นว่า วัฒนธรรมของแต่ละตำบลจะเป็นเครื่องสร้างแกนสำคัญของบุคลิกภาพทั่วไปของสมาชิกในตำบลนั้น เพราะฉะนั้นตามหลักของลัทธิสังคมนิยม จึงกำหนดให้แต่ละบุคคลมีบทบาทและหน้าที่ต่อสังคมนั้น³

สำหรับนักจิตวิทยาสังคม เช่น Gabriel Tarde (1843-1904), Gustave Le Bon (1841-1931), Edward A. Ross (1866-1951), ได้มีการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างจิตใจของตนกับสังคมแวดล้อม Tarde เชื่อว่าพฤติกรรมส่วนใหญ่ของคนมักเป็นการเลียนแบบวัฒนธรรมที่จะมีการสร้างขึ้นใหม่นั้นน้อยมาก⁴ Le Bon กล่าวว่าฝูงชนมักมีพฤติกรรมออกมาอย่างไม่รู้สึกตัว เป็นต้นว่าความยึดมั่นในประเพณี, ความหุนหันพลันแล่น, เจ้าอารมณ์, ความมึนงง ฯลฯ เวลาบุคคลเขารวมกลุ่มกันแล้วจะเลิกใช้สติปัญญา แสดงว่าบุคคลจะมีสติปัญญาค่อยลงกว่าปกติเมื่อเข้าสังคม⁵ Ross ได้ศึกษาพบความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมกับวัฒนธรรมเช่นศาสนา, การกินอาหาร, การแต่งกาย, การใช้เวลาวาง และความคิดทางด้านศีลธรรม โดยพิจารณาอิทธิพลของสังคมและวัฒนธรรมที่มีต่อพฤติกรรมของบุคคลด้วย⁶

¹ หลวงวิเชียรแพทยาคม, จิตวิทยาสังคม, น.20.

² เรื่องเดียวกัน, น.21.

³ เรื่องเดียวกัน, น.33.

⁴ เรื่องเดียวกัน, น.7

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁶ เรื่องเดียวกัน, น.7

จิตแพทย์คนสำคัญเช่น Sigmund Freud ก็ยอมรับว่าอิทธิพลทางสังคมระยะ
เริ่มแรกในครอบครัวมีผลต่อพฤติกรรมของบุคคลมาก เพราะอาจเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้ง
ทางจิตใจอย่างรุนแรง (Conflict) จนเป็นโรคประสาทได้¹

โดยเหตุที่สังคมและวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดสังคมคือกลุ่มคนที่อยู่
รวมกัน โดยยอมวัฒนธรรมซึ่งหมายถึงกฎเกณฑ์แบบอย่างในการดำรงชีวิตของคนกลุ่มนั้น สังคม
มนุษย์ขาดวัฒนธรรมไม่ได้จนใด วัฒนธรรมก็จะดำรงอยู่เองโดยปราศจากสังคมไม่ได้จนนั้น
วัฒนธรรมไม่เพียงเป็นหลักหรือเครื่องยึดเหนี่ยวให้บุคคลในสังคมอยู่รวมกันอย่างสันติสุข
เท่านั้น แต่ยังเป็นสิ่งกำหนดบุคลิกภาพของสมาชิกแต่ละคนในสังคมอันแสดงออกให้เห็นได้
ทางการแสดงบทบาทหน้าที่และพฤติกรรมของบุคคลด้วย ซึ่ง พัทธนา สายหู ได้สรุปไว้ว่าใน
สังคมที่มีวัฒนธรรมกำหนดค่านิยมของบุคคลมาแต่กำเนิด บุคลิกลักษณะของคนในวาระนั้น
จะคล้อยตามมาตรฐานที่กำหนดไว้, ในวัฒนธรรมที่กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบและศักดิ์ศรี
ของเพศไว้ต่างกัน บุคลิกของชายหญิงในสังคมนั้นย่อมต่างออกไป บางวัฒนธรรมที่กำหนดบทบาท
ของผู้น้อยให้ยำเกรงผู้ใหญ่ และบางแห่งจะกำหนดสิทธิของสมาชิกที่ต่างเพศและวัย,
แต่จะต่างกันเล็กน้อยเพียงไรขึ้นอยู่กับโอกาสวัฒนธรรมของสังคมนั้นกำหนดไว้²

การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน
ที่กล่าวไปแล้วนั้นเป็นเรื่องของระบบและสถาบันต่าง ๆ เช่น ระบบการสมรส การศึกษา
ศาลและการพิจารณาพิพากษาคดี ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต สื่อสัมพันธ์ในสังคม ความเชื่อทาง
ไสยศาสตร์ ผลของการวิจัยทำให้ผู้อ่านได้ทราบหลักการ ความมุ่งหมาย และรายละเอียด
ของระบบเหล่านั้น อันเป็นการสะท้อนให้เห็นสภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยในสมัยรัตน
โกสินทร์อย่างชัดเจน แต่การแสดงความสัมพันธ์ระหว่างสังคมและวัฒนธรรมจะสมบูรณ์
ไปไม่ได้ ถ้าหากจะไม่มีถาวรวิจารย์เชื่อมโยงให้เห็นอิทธิพลของวัฒนธรรมที่มีต่อสมาชิกใน

¹ หลวงวิเชียรแพทยาคม, จิตวิทยาสังคม, น.13.

² พัทธนา สายหู, "วัฒนธรรม," เอกสารประกอบวิชามานุษยวิทยา, น.3.

สังคม อันมีผลให้สมาชิกแสดงพฤติกรรมออกมาในรูปลักษณะต่าง ๆ พฤติกรรมเหล่านี้จะบอกถึงบทบาทและหน้าที่ที่สมาชิกมีต่อสังคมด้วย ตัวอย่างสมาชิกในสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ที่จะกล่าวถึงในบทนี้ก็คือตัวละครสำคัญในเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน ไ้แก่ ขุนช้าง, ขุนแผน, นางวันทอง และ สมเด็จพระพันวษา ส่วนคนอื่น ๆ เช่น นางทองประศรี นางศรีประจัน ขุนไกร ฯลฯ มิได้หยิบยกขึ้นมากล่าวก็เนื่องจากจะได้มีการกล่าวถึงตัวละครเหล่านั้นข้างในการวิจารณ์ประกอบบทบาทและพฤติกรรมของตัวละครทั้ง 4 นั้น

4.1 ขุนช้าง

นักจิตวิทยา จิตแพทย์ นักสังคมวิทยา และนักมานุษยวิทยาต่างก็มีความเห็นพ้องตรงกันว่าพฤติกรรมหรือข้อของคนเราขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมของครอบครัว เป็นเบื้องต้น ครอบครัวจะเป็นแหล่งสร้างบุคลิกภาพขั้นต้นให้แก่เด็ก โดยเด็กให้เด็กมีความรู้สึกมั่นคงในอารมณ์อันเป็นผลมาถึงการนับถือและรู้ตัวตัวเอง¹

ทัศนคติของพ่อแม่ต่อการมีบุตร เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่มีความสำคัญต่อการเจริญเติบโตทั้งทางร่างกายและจิตใจของเด็ก เพราะทัศนคติจะบอกให้รู้ว่าชีวิตเบื้องต้นของเด็กจะอบอุ่นหรือไม่ว และอาจจะเป็นผลในการปรับปรุงตัวและความสัมฤทธิ์ผลในอนาคตของเด็กด้วย²

มารดาของขุนช้างมีทัศนคติไม่คือบุตรมาตั้งแต่เริ่มฝัน นางฝันว่า:-

...ช้างพลายตายกลิ้งตลิ่งชัน	พองขึ้นหูนั่นเนาไหลลงไป ³
ยังมีนกตะกรุมหัวเหม	บินเตรเรมาแต่ป่าใหญ่
อ้าปากคาบขางแล้ววางไป	เข้าในหอกกลางที่นางนอน

¹ หลวงวิเชียรแพทยาคม, จิตวิทยาสังคม, น. 35.

² สถาบันระหว่างชาติสำหรับการคุ้มครองเด็ก, อิทธิพลของสังคมต่อพัฒนาการของเด็ก, รายงานการวิจัยฉบับที่ 13, เล่มที่ 4 (พระนคร, 2514), บทที่ 2, น. 10, "การเตรียมรับสมาชิกใหม่ของครอบครัว".

³ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 3.

ในฝันนั้นนางเรียกนก
นางคว่าไค้ตัวเจ้าหัวกลอน

เชิญเจ้าขีวหัวถกมานี้ก่อน
กอดคนกกับชานอนสบายใจ

ครั้นนางเทพทองรู้สึกตัวก็ปลุกขุนศรีวิชัยให้แค้น พร้อมกับนางก็ "เหียนราก
ตัวสั้นไม่กลั่นไค้" เพราะกลิ่นธูปเนาศิจมุกอยู่ ขุนศรีวิชัยทำนายว่าจะไค้ลูกชายซึ่งทำให้
พ่อแม่วารวมมหาศาล แต่ทารกนั้นจะหัวล้านมาแต่กำเนิด นางเทพทองรู้เช่นนั้นก็อาเจียน
ตอและคาร์บการ เกิดของขุนธ่างวา :-

โคตรแม่มึงข้างมาให้อาเจียน อ้ายหัวเลี่ยนโล้นเกลี้ยงจะเลี้ยงโยา¹

เมื่อขุนธ่างเกิดมาก็เป็นเด็กหัวล้าน นางเทพทองตกใจถึงกับคว่าลูกชายขึ้นมา
พลิกคว่ำพลิกหงายดูด้วยความเกลียดชังและไม่ไค้อย่างใจ จึงไม่มีความทะนุถนอมทารกแรก
เกิดเท่าที่ควร นอกจากนั้นยังคาแข้งวา :-

ทุคลูกบักส์อายผีบ้าน	หัวล้านในครรภ์คงวงเคื่อน ²
เลี่ยนแรงอุมทองประคองมา	ชกโคตรแม่อายหมาขี้เรื้อนเปื้อน
เลี้ยงมันไว้โยอายเพื่อนเรื้อน	หัวเหมือนโคตรข้างไหนให้

เพราะความเกลียดและขยะแยะขงลูก นางเทพทองจึงไม่ยอมให้ขุนธ่างกิน
ของตน ปล่อยให้เป็นที่เลี้ยงดูของแม่มกกับคนใช้ตลอดมา ชีวิตในวัยทารกของ
ขุนธ่างจึงปราศจากความอบอุ่นและการคุ้มครองป้องกันของมารดา ซึ่งต่างจากเด็กอื่น ๆ
บางครั้งขุนธ่างเห็นแมกไค้แววาเขาหา แต่ต้องประสบความผิดหวัง เพราะนางเทพทอง
จะควาคสงวา

ยึกไว้ไม่เนิงคละลึงทโมน

ข้างเค้นหยกหยกเหมือนตลกโชน³
อ้ายผีโล้นที่ไหนบ้านไสมา

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนธ่าง-ขุนแผน, น.3.

² เรื่องเดียวกัน, น.6.

³ เรื่องเดียวกัน, น.7.

ไม่มีใจที่จะใคร่เข้าอุ้มชู
ทำตาบองแแบแแบกินปลา

เหมือนคางคกรอกหลอกกูกูชายหน้า
อายตายหาคาแรงไมเวณวัน

ความว่าเหวฬิศหวัง ตั้งแต่เล็กเป็นค่นมาทำให้ขุนช้างมีปัญหาทางจิตใจ ไม่สามารถ
ปรับตัวเข้ากับสังคมได้ กลายเป็นคนขาดความมั่นใจในตนเอง ซ้อาย ซลาตกกลัว และไม่รู
จักตนเอง เวลาใดที่ขุนช้างต้องเข้าไปอยูทามกลางคนแปลกหน้า ขุนช้างจะมีอาการ :-

ขุนช้างน้อยพลอย ประหม่าละลาละลิ่ง เข้าหมอบชิดคึดหลังบังบิคา¹

และ :-

ขุนช้างหมอบชิดกับบิคา

ภาวนาคึดกลัวแทบตัวตาย²

ความกลัว ความตกประหม่า อาการต่าง ๆ ที่ขุนช้างแสดงในตอนเป็นเด็ก ๆ
นั้น เนื่องมาจากขุนช้างเกิดความรู้สึกกับข้อใจกับความประพฤติของมารดา ยิงมาประสบ
กับการที่บิคาและมารดาวิกรษาหาหรือกันพาตัวลูกชายไปถววยตัวตั้งแตัยัง เล็กมากนักรขุนช้าง
ยอมรู้สึกไม่สบายใจและกลัวคนแปลกหน้ายิ่งขึ้น

สภาพของขุนช้างในวัยเด็กนั้นเข้าชาย "เด็กที่ถูกเกลียดชัง (hated child)
ตามทฤษฎีทางจิตวิทยาของ อัลเฟรด แอดเลอร์ ที่อธิบายว่าเด็กที่เกิดมาทามกลางความ
เกลียดชังของพ่อแม่หรือเป็นลูกกำพร้า มักจะถูกทอดทิ้งปราศจากความรักใคร่ใยดีของผู
ใด เด็กจะรู้สึกว่าโลกเป็นศัตรูของตน เพราะฉะนั้นตนจะต้องเป็นศัตรูกับโลก และ
พยายามต่อสู้ทุกวิถีทางเพื่อให้ไคมาซึ่งสิทธิต่าง ๆ และความสำเร็จในการแก้แค้น แม้จะ
ต่อสู้ไม่ไคควยกำลังก็เอานโยบายเข้าว่า ทำให้เป็นคนเข้าสังคมไม่ได้ มีแต่ความเคียด-

¹ พระบาทสมเด็จพะพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.13

² เรื่องเกี่ยวกัณ, น.14

แค้นไว้ไมตรีจิต ยากที่จะคบหาและเป็นมิตรกับใคร¹

ความคับข้องใจของขุนช้างไม่มีแต่เพียงในครอบครัว แม้เป็นเด็กในวัยเดียวกัน ก็รังเกียจและรังแกขุนช้างอยู่เนือง ๆ ดังเช่นเมื่อขุนช้างอายุได้ 3 ขวบ ไปเที่ยวเดินเล่น ลูกเพื่อนบ้านเห็นเขาก็กลัวแล้วร้องไห้โฮ :-

พอขุนช้างสามขวบไปเที่ยวเล่น	เด็กเห็นก็กลัวจนตัวสั่น ²
โนนแนแม่เอะอะไรนั้น	มันอาปากยิงฟันข้าพรีใจ

ครั้นเติบโตใหญ่โตประมาณ 7-8 ขวบ ขุนช้างคบกับพลายแก้วและนางพิม เล่นเป็นคู่เมียกัน ขุนช้างเล่นเป็นผัว นางพิมเป็นเมีย และพลายแก้วเป็นชายชู้เข้าไปลักพาเมีย ขุนช้าง ในการ เล่นครั้งนั้น ขุนช้างก็กลายเป็นลูกโลของนางพิม และพลายแก้ว พลายแก้ว เป็นผู้มีเริ่มการเล่นผัว เมียและขุนช้างสนับสนุนความคิดนี้ นางพิมกลับหันไปคาขุนช้างว่า

นางพิมว่าไปอายนอกคอก	รูปชั่วหัวตลกกุหาเล่นไม้ ³
----------------------	---------------------------------------

แต่พลายแก้วและขุนช้างได้เฝ้ารับเร้าให้นางเล่นจนได้ เมื่อถึงตอนพลายแก้ว เล่นเป็นชู้เข้าลักนางนั้น พลายแก้วก็ได้ทำร้ายขุนช้างคือ

พลายแก้ว โศคแหวกเข้าแทรกกลาง	ชกหัวขุนช้างที่กลางเกล้า ⁴
------------------------------	---------------------------------------

ผลของการ เล่นครั้งนั้นปรากฏว่าขุนช้าง "หัวฟก" คือหัวโนหลายแห่งซ้ำยัง โคน นางพิมคาเอาอีกว่า

¹ คร. ประมวลภู คิตตินันต์, ทฤษฎีจิตวิทยาว่าด้วยบุคลิกภาพ, เอกสารทางวิชาการ ฉบับที่ 1, วิทยาลัยวิชาการศึกษามหาสารคาม (ขอนแก่น, 2511), น.38.

² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.7.

³ เรื่องเคี้ยวกัน, น.11

⁴ เรื่องเคี้ยวกัน, หน้าเคี้ยวกัน.

นางพิมพ์คำให้ไอ้ตายโหง
อายหัวล้านซี้ถึงมันจิ้งไร

พวกอายโ齡โคงกูไม่เล่นได้¹

มีใบที่เพื่อนฝูงชมเห่งรังแก ขุนช้างก็ยังเจ็บเฉย และยอมรับการกระทำนั้น ไม่เพียงแต่สังคมเด็ก ๆ เท่านั้น ที่บีบคั้นจิตใจของขุนช้าง สังคมผู้ใหญ่พวกเพื่อนบ้านร้าน ดินก็ชอบหัวเราะและล้อเลียน ปมคอยของขุนช้างอย่างยิง เช่น

ชาวบ้านร้านตลาดพอดูเห็น
เด็กอะไรหัวลอนกลอนสุคติ
จะวาทางหรือลึงวิ้งมาเกิด
ชายหญิงวิ้งหัวร่อยุงองัน

ร้องว่าเป็นเวหนานาหมันไต้²
แลไปเหมือนหนึ่งหลอกบอกเพื่อนกัน
อายผีนอกละเมิดที่ไหนนั้น
กูจนพอดูนั้นเข้าในวัง

แม่แต่พวกขุนนางที่กำลังคอยเฝ้าเห็นขุนช้างก็ "หัวเราะร้าวจะคลั่ง" ตลอดจน สมเด็จพระพันวัสสาที่ศรีสทักคอง่างไม่มีสติใจเค็กวา "คูหัวหนาสมเพชเวทนา" และ "หัวล้าน โจงเหมงไม่เอาสำไค"

สภาพสังคมแวดล้อมตัวขุนช้าง เช่น สภาพภายในครอบครัวไม่อบอุ่น แม่เกลียด ลูก พ่อก็ไม่เมตตาที่จะคุ้มครองป้องกันลูกได้คินัก ผู้ใหญ่ในสังคมเพื่อนบ้านชอบแสดงความ เอ็นดู คึกควยการลอบมคอย และเพื่อนฝูงรุมร้าวร้าวเดียวกัน ชอบล้อเลียนรังแกอีก ประ การหนึ่ง ทำให้ขุนช้างคอย ๆ ปรับตนจากความดั่งเล ชลาดกั้ว เป็นการยอมตาม (submissiveness) แต่ในขณะเดียวกันก็แฝงพฤติกรรม รุมกาวร้าว (aggressiveness) ไวคย

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 11.

²เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

หลวงวิเชียรแพทยาคม¹ ได้ชี้บายนว่า การทอดทิ้งของพ่อแม่ หรือการระวัง
 มากไปก็ทำให้เด็กเกิดความรู้สึกไม่มั่นคง ซึ่งจะตามมาด้วยการก้าวร้าวรุนแรง
 (aggressiveness) การยอมตาม (submissiveness) หรืออาจจะมีการทอไขที่เกิน
 กว่าเหตุอีกมากมาย และความสัมพันธ์ ๆ ตอน ๆ ของเด็กกับครอบครัวอาจทำให้เด็ก
 เติบโตขึ้นเป็นอันormalได้ถึง 75 %

ขุนช้างเองก็ได้รับการเลี้ยงดูและการสมาคมจากสังคมแวดล้อมในลักษณะรวม
 ทั้ง 2 ประการคือ ถูกทอดทิ้งจากครอบครัวโดยเฉพาะแม่ไม่เคยแม่แต่จะให้กินนมหรืออุ้มชู
 ซ้ำเข้าไปใกล้ก็ถูกควาเขาระหยาบ เมื่อเข้าสังคมอื่นก็โดนล้อเลียนหรือดูกรังแกทำให้กลายเป็นคน
 หงอผู้อื่น (submissive) แต่ในเวลาเดียวกันขุนช้างก็เติบโตมาด้วยการโอ
 ของปู่ย่าตายาย ญาติพี่น้องและข้าทาสบริวาร อันเป็นผลเนื่องมาจากบุญของขุนช้างได้สร้าง
 สมมาแต่ชาติก่อน ทำให้บิดามารดาช่วยมาก ดังคำบรรยายว่า

บริบูรณ์พูนเกิดกว่าแตกอน
 แต่เกิดมาเงินตราอุ้มครั้น
 เผอิญให้แม่เลี้ยงกลียศขัง

เพราะบุญของลูกอนได้สร้างสรรค²
 ข้าหญิงชายนั้นมากมายไป
 แต่มั่งคั่งหาใครเสมอไม

ปู่ย่าตายายได้ชดเชยความรู้สึกว่าเหวเนื่องจากมารดาทอดทิ้งให้ขุนช้างช่วยการ
 แต่งเครื่องทองหยองอย่างเต็มที ดังตัวอย่างคือ

แล้วให้เอาเงินทองกรองใส่คอ
 กำไลเงินใส่ท้าวท้าวขากาง

กำไลมือนั่นขอตังสองข้าง³
 ปะหล่ำสองข้างแขนหลานยา

¹หลวงวิเชียรแพทยาคม, จิตวิทยาสังคม, น.41.

²พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.6.

³เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

แม่ขุนช้างจะมีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ แต่การแต่งตัวแสดงความ เป็นเศรษฐีมีเงิน ย่อมเป็นที่เลื่อมลี้กัน ในหมู่บ้าน และนอกจากชาวบ้านจะล้อเลียนเรื่องหัวของขุนช้างบ้าง ย่อมมีบางกลุ่มที่สรรเสริญเยินยอความมั่งมี อันนำมาซึ่งความพึงพอใจของขุนช้าง เวลาขุนช้างออกไปเดินเที่ยวเล่นสมัยเด็ก ๆ ชาวบ้านจะทักกันเกรี้ยวกราว เด็กวัยเดียวกันจะร้องกลัวแต่แม่พอก็จะกล่าวถึงความยิ่งใหญ่ของขุนช้างว่า

 ขุนช้างลูกเจ้าขรัวบ้านรั้วใหญ่¹
 เขาเป็นเศรษฐีฆ่าไท
 อยาก็คขวางหลักไปให้เขามา

นอกจากนั้นขุนช้างยังมีญาติผู้ใหญ่ เพศชายรุ่นราวคราวเดียวกันและหัวล้านออกชนเหมือนกันอีกสองคนชื่อ ศรีพระยาและราทยา คนทั้งสองมีปมค้อยในเรื่องรูปลักษณะเหมือนขุนช้าง แต่ฐานะจะค้อยกว่าเพราะมีข้อความหลายตอนที่แสดงให้เห็นว่าศรีพระยาเป็นลูกไลของขุนช้างอีกที ศรีพระยาเป็นตัวตั้งตัวตีในการแต่งงาน ของขุนช้างกับนางวันทอง เริ่มตั้งแต่เรือเหอนของพลายแก้วไปดวยวัด ช่วยปลูกเรือเหอนของขุนช้างขึ้นคร่อมคอเกาะจนกระทั่งเป็นผู้ยู่ให้ขุนช้างไปดูนางวันทองกลับมาระหว่างที่ขุนแผนติดคุก เพราะฉะนั้นขุนช้างจึงมีพฤติกรรมเป็นอันธพาลอย่างยิ่งในตอนเป็นหนุ่ม

ความมั่งมีของครอบครัวขุนช้างจึงเป็นเหตุที่ทำให้ขุนช้างเป็นเด็กที่ถูกตามใจเสียคน (spoiled child) ซึ่งอัลเฟรด แอดเลอร์ อธิบายว่า เด็กประเภทนี้มักเป็นพวกที่มีทัศนคติว่าใคร ๆ ต้องมาเอาใจใส่พระเน้าพระนอคน ถ้าไม่ได้ตั้งใจจะทำฤทธิ์ต่าง ๆ ไม้มีความสนใจในสังคม เอาแต่ใจกายเดียว ส่วนใหญ่มักเป็นนิสัยของพวกอาชญากร ซึ่งสมัยเป็นเด็กถูกพ่อแม่รักจนหลงไม่คำนึงถึงเรื่องผิดถูก เลยทำให้เด็กคิดว่าตนยิ่งใหญ่และวิเศษกว่าใคร ๆ เด็กพวกนี้ยากที่จะเข้ากับสังคม เพราะปรับตัวไม่ได้ ถ้าเป็นคนมีเงินก็จะใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือย ไม่ทำงานการให้เกิดความงอกเงย พ่อแม่ที่รักลูกแบบนี้จะทำให้ลูกหมดโอกาสที่จะเรียนรู้วิธีต่อสู้เพื่อบรรลุ "ความเคน" อันเป็นจุดหมายปลายทางที่ตนต้องการ¹

¹ ประมวล คิคินสัน, ทัศนคติวิทยาว่าด้วยบุคคลิกภาพ, น. 37-8.

ขุนช้างตกอยู่ในสภาพสังคมที่ทำให้เกิดความขัดแย้งใจในเป็นอย่างมากแม้จะ
รักลูกก็ไม่รัก ไม่ให้ความคุ้มครองและความอบอุ่นเท่าที่ควร เรียกได้ว่านางเทพทองเลี้ยง
บุตรไปตามหน้าที่เท่านั้น มีเงินก็ให้ไปใช้ เห็นหน้าก็ควากอนขอ ส่วนอีกด้านหนึ่งคือญาติ
ผู้ใหญ่ พี่น้อง และบริวารล้วนแต่เอาอกเอาใจทั้งในทางที่ถูกและผิด เมื่อขุนช้างเจริญเติบโต
ขึ้น รู้จักใช้สติปัญญามากขึ้น ขุนช้างจึงพิจารณาเห็นอำนาจเงินของคนที่สามารถซื้อทุกสิ่งทุก
อย่างได้ ทำให้ตนเหน็ด และห่อหลอมควยซาหาสบริวาร จนเป็นที่กล่าวขวัญกันทั้งเมืองตลอด
จนโค่นบัลลังก์ญาติผู้ใหญ่ในศรพระยาและ ราชยา ที่คอยแต่จะส่งเสริมยุงขุนช้างให้ประพฤติ
ผิดศีลธรรม ขุนช้างจึงเปลี่ยนนิสัยจากการหงอนอ่อน (submissiveness) ในวัยเด็กมา
เป็นนิสัยก้าวร้าว (aggressiveness) ในวัยรุนควยอิทธิพลของสังคมดังกล่าวแล้ว

ความก้าวร้าวของขุนช้างเห็นได้ชัด เจนตอนมาหลอกนางวันทองว่าพลายแก้วตาย
พฤติกรรมในตอนนี้แสดงความรู้สึกนึกคิดของขุนช้างที่อยากจะให้พลายแก้วนั้นไปจากโลกนี้
เพื่อตนจะได้นางพิมมาเป็นเมีย เมื่อขุนช้างฟุ้งสร้านมากขึ้นจึงถูกชาววาพลายแก้วตาย นอก
จากนั้นยังพยายามทำลายทุกสิ่งทุกอย่างที่เป็นอนุสรณ์ถึงพลายแก้ว เช่น เอาน้ำร้อนไปราดต้น
โพธิ์ฐาน รื้อเรือนหอ ฯลฯ และแม้จะรู้เห็นกับตาเองว่าพลายแก้วมิได้ตายสมความ
ปรารถนาของตน ขุนช้างก็ยังกล้าชมชื่นนางวันทองอันเป็นที่รักของพลายแก้วได้ พฤติกรรม
ก้าวร้าวของขุนช้างรุนแรงถึงขีดสุดเมื่อคิดฆ่าพลายงามลูกชายของพลายแก้วตั้งแต่อายุ 9
ขวบ เพราะขุนช้างสำนักอยู่ตลอดเวลาว่าพลายแก้วเหมือนตนในทุกทาง (ยกเว้นเรื่อง
ฐานะ) มาตั้งแต่เป็นเด็กแล้ว เมื่อมีโอกาสจึงแสดงพฤติกรรมก้าวร้าวทำลายทุกสิ่งทุกอย่าง
ซึ่งเป็นตัวแทนของพลายแก้ว เพื่อแสดงความเหนือกว่าของตนบ้าง

พฤติกรรมก้าวร้าวของขุนช้างมักกระทำกับขุนแผนเท่านั้นอาจจะเป็นเพราะ
ขุนช้างมีความ "ค้อย" กวขุนแผนดังกล่าวแล้ว จึงมุ่งจะทำลายล้างเพื่อแสดงความเหน็ด
ของตน โดยไม่คำนึงถึงกฎเกณฑ์ทางสังคม ปกติแล้วบุคลิกลักษณะภายนอกของขุนช้างจะ
ดูอ่อนแอ ซลาด ไม่สู้คน และมีพฤติกรรมหลายอย่าง que แสดงถึงความรู้สึกถดถอย (regression)
กลับไปสู่วัยเด็กของขุนช้างอีก เช่น การร้องไห้ ผ่านงูหลด กินนมมาม การประแป้งจนลาย
ลายพรอย ฯลฯ เป็นต้น ขุนช้างเองก็ได้พยายามแก้ไขปมค้อย และความคับข้องใจของตน

หลายประการ ถ้าจะพิจารณาตามทฤษฎีว่าด้วยระบบการแก้ไขความคับข้องใจ (frustration) ของ Freud¹ แล้วจะได้อะไรคือ

1. ชนชั้นพยายามปรับตนให้เหมือนผู้อื่น (identification) เมื่อรูปร่างหน้าตาของตัวน่าเกลียด ก็อยากแต่งให้สวยเหมือนคนอื่นด้วยการ:-

เจ้าขุนข้างอาบน้ำสำราญใจ

ชาโทเข้ากลุ่มรุ่มกันสี²

เอาขมิ้นถูตัวให้หวัดดี

ชโคไหลรีสีออกมา

และ:-

เข้าห้องกินสอพองละลายทา

ประทักษิณจางพวงลาย³

ส่วนหัวยังถูล้านนาเกลียด ก็ตกแต่งเอามูหนายขึ้นป้ายทำให้ดูเหมือนผมคนมูหนาย คือน้ำมันตานี หรือน้ำมันเทียนที่ผสมกับเขมาไฟและปูน เป็นเครื่องหอมสำหรับใส่ผมหรือเจิม) ดังตัวอย่างเช่น

ควักเอามูหนายขึ้นป้ายปัก

ฉีกผมปกกระบาลให้ล้านหาย⁴

ต่อมาก็นุ่งผ้ายกที่งามเหมือนผ้าทรงของพระเจ้าแผ่นดิน ผ้านาคพุงเป็นขนสัตว์ปักด้วยทองกรองเป็นรูปดอกไม้ สีแสดจนถึง 4 วง นอกจากนั้นยังจับบริวาร เดินถือคนโถ ถาดหมากตามหลังไปถึงลิบคน การแต่งตัวอย่างเต็มทีของชนชั้นนี้มีวัตถุประสงค์สำคัญที่จะไปแสดงความมั่งคั่งและความเป็นผู้คือวศชาวสุพรรณโดยเฉพาะอย่างยิ่งอวดนางพิมพ์ เพราะฉะนั้นเมื่อชนชั้นแต่งตัวเสร็จ ลงจากเรือนมาจึงวางท่าที่คิดว่าสง่างามที่สุดคือ

¹ชลธิรา สัตยวาทนา, "การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) (พิมพ์ที่คัด), น.26-30.

²พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.57.

³เรื่องเดียวกัน, น.58.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

เห็นใครก็พยักทักทาย

เดินย้ายสำมาหน้าแห่งหนาย¹
เหมือนควายฝึกเคื่องอหวมมา

ความพยายามที่จะปรับคนให้เหมือนคนอื่นของขุนช้างยังปรากฏในตอนขุนช้างจะยกพลไปติดตามขุนแผนและนางวันทองในป่า ขุนช้างตระเตรียมพลเหมือนพระเจ้าแผ่นดินหรือแม่ทัพใหญ่ยกทัพไปปราบศึก มีแม่ทัพหน้าหลัง คือสรพระยา และ รพทยา ไซข้างเป็นพาหนะ ตระเตรียมเครื่องรางวัลของคลังติดตัวไปมากมาย พรังพร้อมไปด้วยไพร่พลอันเกณฑ์มาจากข้าทาสบริวาร และการเคลื่อนพลก็ต้องกำหนดพิธีขัญญ์ ที่ช่องเดือน โบกธง ยิงปืน ขานโห จะเห็นวาพิธีรีตองไม่ทางจากตอนพลายแก้วยกทัพไปเมืองเซียงทองมากนัก การกระทำของขุนช้างแสดงถึงความรู้สึกต้องการที่จะ "เคน" เหมือนพลายแก้ว เมื่อศัตรูเก่งกล้าสามารถเป็นแม่ทัพได้ ขุนช้างก็พยายามจะแสดงว่าตนทำหน้าที่ได้ไม่ยิ่งหย่อนกัน

2. การแก้ไขความคับข้องใจด้วยการทดแทนหรือทดเทิด (displacement and sublimation) เป็นกระบวนการที่หันเหจากสิ่งหนึ่งไปยังอีกสิ่งหนึ่ง เพื่อใช้เป็นวิถีทางสำหรับลดความเครียดได้ "การทดแทน" (displacement) เป็นการแสดงอาการที่ใกล้เคียงกับลักษณะการลดความเครียดในวัยทารก เช่น โดยปรกติทารกจะใช้ปากและริมฝีปากเกี่ยวข้องกับภารกิจ เป็นการดูดนมเมื่อหิว หรือแม่จะไม่หิวเมื่อเด็กมีความเครียดอันเกิดจากสิ่งอื่น แม้มักจะให้ดูดนม หรือเด็กอาจจะใช้นิ้วดูดเพื่อลดความเครียดนั้น เมื่อเด็กเติบโตขึ้น การกินอาหารสวนใช้ปากและลิ้นน้อยกว่าเป็นทารก จึงแสดงการทดแทนด้วยอาการต่าง ๆ ที่ใกล้เคียงกับลักษณะการลดความเครียดในวัยทารก เช่น สูบบุหรี่ ดื่ม ฦวปาก ไซลินเลีย ร้องเพลง ฯลฯ

ขุนช้างลดความเครียดของตนด้วยการกินเหล้า เคี้ยวหมากและร้องเพลงเสมอ คังเช่นตอนพลายแก้วแต่งงานกับนางพิม ขุนช้างถูกขอร้องให้มาเป็นเพื่อนเจ้าชาว ความรักและเสียตายนางพิมหาให้ขุนช้าง "ใจสั้นรัว" และ "นำตารั่วหันหน้าเข้าฝา" อาการ

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 58.

ของขุนช้างในระยะเริ่มต้นมักจะกลับไปทำกริยาเก็บตัวซุกหน้าเหมือนยังเป็นเด็กอยู่ เพราะเป็นกริยาที่เคยชิน แต่เมื่อขุนช้างไปทำงาน ก็ต้องเสแสร้งหน้าขึ้นนอกกรม ในขณะที่ยังมีความเครียดเพราะเสียใจอยู่ ขุนช้างจึงได้โอกาสปลดความเครียดด้วยการ "กินเหล้าเมาสำราญ" บางครั้งขุนช้างแกล้งแกล้วและระงับอารมณ์ด้วยการกินหมาก แต่ก็แสดงอาการพลั้งเผลอทำให้ผู้เฒ่าอานูว่าขุนช้างไม่ค่อยอยากหมากจริง ดังตัวอย่างคือ :-

หยิบพานมาว่าจะกินหมาก
เคี้ยวเล่นไปไม่ไค้แตกพลู

มันนึกปากสงไฟลไปรหู¹
เพื่อนขาวเขารูหั่วรอฮา

บางครั้งขุนช้างก็อาจจะร้องเพลงขึ้นมาเฉย ๆ เมื่อมีความรู้สึกอึดอัดคันใจถึงขีดสุด แต่ไม่สามารถจะแก้ไขอย่างไรได้ ดังตัวอย่างเช่นตอนขุนช้างแพความขุนแผน ต้องเสียนางวันทองไป ขุนช้างพยายามคิดสืบนบน ตุลาการต่าง ๆ นานาเพื่อให้ได้มาซึ่งนางวันทอง เมื่อไม่สมปรารถนา ขุนช้างก็

นั่งถอนใจใหญ่ใกล้วันทอง
นึกอยากปากพลั้งดังออกมา

ควยรักใคร่ใจปองเป็นหนักหนา²
โอ้เจ้าดวงคอกฟ้าของพี่เอย

การทดแทนในทำนองนี้ของขุนแผนยังมีอีกหลายประการ เป็นต้นว่าก่อนจะถึงจุดเมาเหล้า เคี้ยวหมาก หรือร้องเพลง ขุนช้างมักจะพูดแล้วพูดเล่าทั้งรำพันและวิงวอนขอความเห็นใจ จนหมดวิธีแล้วจึงจะหยุดวิธีการเดิม ซึ่งในขณะนั้นขุนช้างจะมีความเครียดเต็มที่จึงแสดง "การทดแทน" แบบเด่น ๆ ขึ้นมา

ถ้าวัตถุหรือวิถีทางที่มาทดแทนนั้น มีจุดหมายปลายทางเป็นเรื่องของวัฒนธรรมอันสูงส่ง การทดแทนเช่นนี้เรียกว่า "การทดเทิด" (sublimation) เป็นหันเหเบี่ยงเบนพลังงานทางกายของบุคคลให้กลายเป็นความคิด หรือความสนใจทางวิทยาศาสตร์

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 162.

² เรื่องเกี้ยวกัน, หน้า 495.

ปรัชญา มานุษยธรรม วัฒนธรรม ศาสนา ศิลปะ หรือ วรรณคดี¹ ลักษณะเช่นนี้ปรากฏอยู่ในบทบาทและพฤติกรรมของขุนช้างหลายคน ขุนช้างพยายามแก้ปมคอกของตนด้วยการทำบุญทางศาสนา เป็นต้นว่าการรับเป็นเจ้าของกัณฑ์กุมารในการเทศนามหาชาติ เพราะเป็นโอกาสให้ขุนช้างได้แสดงความเป็นเศรษฐีอย่างเต็มที่ ตัวอย่างที่แสดงความรู้สึกพึงพอใจของขุนช้างคือ :-

ขุนช้างหัวรอชอบใจ	ที่กัณฑ์ใหญ่ใหญ่เรายินดี ²
จะคิดอะไรกับสิ้นยัง	ถึงสิ้นสักหาซึ่งยังไม่หนี
เกิดชาติใหม่ก็จะไปมั่งมี	ทำบุญอย่างนี้เราเต็มใจ

"การทศเทิด" ทางศาสนาของขุนช้างยังปรากฏตอนขุนช้างบวชเณร หลังจากเผาศพนางวันทองแล้ว ขุนช้างไม่มีความมุ่งหมายที่จะบวชเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ใคร เพียงแต่เห็นพระไวยบวชให้แม่ ก็นึกศรัทธาขึ้นมาบ้าง ไมทันตระเตรียมเครื่องไตรจีวรหรือทองขนมนต์อะไรทั้งสิ้น และบวชอยู่เพียง 3 วันก็สึก³ การบวชเณรของขุนช้างยังแสดงถึงความรู้สึกคับข้องใจในสวนลึกของตน เพราะขุนช้างน่าจะสำนึกตลอดเวลาวาตนเป็นผู้ทำให้นางวันทองถูกประหาร การได้ "ทศเทิด" ความรักอาลัยถึงนางด้วยวิธีการอย่างหนึ่งอย่างใดย่อมจะช่วยลดความเครียดในจิตใจของขุนช้างได้

¹ชลธิรา สักยารัชนี (กลัดอยู่), "การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย," น.27.

²พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.54.

³เรื่องเดียวกัน, น. 899.

3. การแก้ไขความคับข้องใจด้วยการใช้กลไกป้องกันตัว (Defense mechanisms) ได้แก่ "การเก็บกด" (Repression) การย้ายความผิดให้คนอื่น (Projection) และการทำกิริยาตรงข้าม (Reaction formation) ขุนช้างมีการเก็บกดความรู้สึกมาตั้งแต่เล็ก เพราะขุนช้างพยายามจะลืมความโง่เขลาของแม่ ในเวลาเดียวกันขุนช้างก็แสวงหาความอบอุ่นจากสังคมอื่น เช่น เล่นกับเพื่อนแถมก็จะถูกรังแก ขุนช้างจะชมคนอื่นได้ก็เพราะความมั่งมี การที่ขุนช้างเก็บกดความคับข้องใจบ่อย ๆ จึงทำให้ขุนช้างมีลักษณะถดถอย (Regression) คือทำพฤติกรรมอย่างเดียวกับทารก หรือถ้าเป็นผู้ใหญ่แล้วก็จะกลับไปทำตัวเป็นเด็กอีก เช่น ร้องไห้โฮ ๆ เมื่อถูกขัดใจหรือเสื่ราเสียใจ ตัวอย่างขุนช้างร้องไห้ตอนนางแกนแกวตาย

อยู่มาแกนแกวก็กับจิก

สิ้นชีวิตขุนช้างนั่งร้องไห้¹

และตอนนางเทพทองปฏิเสธไม่ไปสู่ขอนางวันทองให้ ขุนช้างก็แสดงพฤติกรรมถดถอยด้วยการ :-

ยกตีนของแม่ขึ้นทูนหัว

กลิ้งเกลือกเสือกตัวแล้วร้องไห้²

มือชกหัวล้านชมชานไป

นำคำหึงไหลออกนอกองศา

ในด้านการย้ายความผิดให้คนอื่น (Projection) นั้น ขุนช้างถนัดมากนิสัยเช่นนี้เข้าใจมาได้จากแม่คือนางเทพทอง ผู้ไม่ยอมรับความจริงว่าขุนช้างมีรูปร่างน่าเกลียด และหัวล้านนั้น เนื่องมาจากอิทธิพลของพันธุกรรม เชื้อสายของขุนศรีวิชัย หรือนางเทพทอง ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด จะต้องหัวล้านออกขนมาก่อน เพราะญาติผู้ใหญ่ของขุนช้างคือศรพระยาและภพยาก็หัวล้านออกขนทั้งคู่ แสดงว่าไม่ใช่เรื่องบังเอิญ แต่เป็นลักษณะของการถ่ายทอดทางพันธุกรรม การที่นางเทพทองโทมนัสความฝันนั้นเป็นเรื่องของการย้ายความผิด ความฝันของนาง

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.51.

² เรื่องเดียวกัน, น.105.

เทพทองอาจจะเกิดจากความกังวลกลัวว่าจะมีลูกเหมือนศรีพระยาและภทยามากกว่า และเนื่องจากคนโบราณไม่เข้าใจถึงพันธุกรรม จึงโทษความผิดให้ความเป็นบ้าง บุญและกรรมบ้าง หรือโทษการกินอาหารเผ็ดร้อน ในระหว่างมีครรภ์บ้าง ชุณช้างเติบโตมาตามกลางค้ำคาวาป้ายผิดของนางเทพทองอยู่เสมอ จึงกลายเป็นคนไม่ยอมรับความจริงในข้อเสียของตน เมื่อเก็บความรู้สึกเช่นนี้มาก ๆ เขา ชุณช้างก็ระบายความคับใจให้ผู้อื่นหรือเหตุการณ์ต่างออกไป เช่น อยากอวดความเป็นเศรษฐีก็โทษว่าศาสนาต้องการเงิน เพราะฉะนั้นชุณช้างจึงเลือกเป็นเจ้าของกัณฑ์ใหญ่ ๆ และยังอ้างถึงบุญกุศลในชาติหน้าว่าเป็นเหตุให้ตนทำบุญมาก ๆ อีกด้วย¹ ตอนที่ชุณช้างเบียดเบียนหวังเคียงผ้าสไบของนางพิมิในงานเทศนามหาชาตินั้นชุณช้างอ้างว่า

จะมานั่งนิ่งดูอกคู่ใจ

ชะตาเขาเป็นหญิงยังทำได้²
เรามีไค่นอยหน้าินหากัน

ซึ่งคำอ้างของชุณช้างนั้นเป็นการกล่าวโทษนางพิมิว่าทำเกินหน้า ความจริงแล้วชุณช้างต้องการจะเกี้ยวนางพิมิตอหน้าสาธารณะชนมากกว่า ดังตัวอย่างคำอธิษฐานดัง ๆ ของชุณช้างว่า

สาธุเคชะเมตตาคิจิต
ให้ไค้เร็วพลันให้ทันใจ

ขอให้สมอารมณ์คิดพิสมัย³
แต่ให้คำวันนี้่อยาคลาคลา

ฯลฯ

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ชุณช้าง-ขุนแผน, น.54.

² เรื่องเดียวกัน, น.62.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

การแก้ความคับข้องใจด้วยการป้ายความผิดให้ผู้อื่นของขุนช้างยังมีในตอนอื่น ๆ
อีก เช่น ตอนขอรองไหมราคาไปสูขอนางพิมขุนช้างก็ป้ายโทษให้นางพิมว่า

รบให้ไปขอเป็นหอห้อง
แรงเราเขาคำดูกรำคาญ

ครันมีห้องก็จะอายุแก่เพื่อนบ้าน¹
แสนสงสารสุดที่จะทำวล

และ

นางพิมว่าถ้าลูกไม่ไปขอ

จะผูกคอตายเสียหาอยู่ไม่²

ในตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างพานางวันทองไป ขุนช้างโกรธตัวเองที่นอนหลับ
ไม่รู้ตัว แล้วก็กลับไปโกรธแค้นผีพรายที่เลี้ยงไว้ที่ไม่พิทักษ์รักษาบ้านให้ก็ ถึงกลับอาฆาตว่า

กูจะดวงตั้งมึงทั้งโขยง

ให้ตายโหงตายท่าอิท่าผี³

คนถูกป้ายโทษต่อมาคือสรพระยา ถูกคำว่า :-

อายขุนแผนขึ้นมาจนในห้อง
ประตูบานอย่างไรไม่ไขกลอน

เองนี้ข้างกระไรมุคหัวนอน⁴
ลักเอาเจ้าวันทองไปซุ่มซ่อน
ทั้งผ้าผอนเงินทองก็หายไป

แม่แต่นางวันทอง ซึ่งขุนช้างเป็นสาเหตุสำคัญคนหนึ่ง ให้นางถูกประหารชีวิต
ขุนช้างก็ยิงโทษว่า :-

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.103.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 105.

³เรื่องเดียวกัน, หน้า 412.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

 พระองค์ทรงชักวรั่วไถว
 ให้การไหลหลงทรงโกรธเกรี้ยว

ที่จริงหาได้ตายเพราะถูกไม้¹
 แมสองใจจิตยากหากเลโล
 ถารักข้างข้างเดียวขมโก

พฤติกรรมชั้โทษผู้ขึ้นของขุนช้างนั้น เกิดขึ้นครั้งแล้วครั้งเล่า โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ขอบชั้โทษขุนแผน พ้องวาขุนแผนเป็นกำแพงวังหนี่เวรออกไปหาเมีย คนห้ามแล้วไม่ฟัง² ทำให้ขุนแผนมีความผิดตามกฎหมาย เทียบตามมาตรา 66 "...ถ้าเป็นกำแพงวังชั้นนอกให้ตัดตีนเสีย ถ้าเป็นกำแพงชั้นในให้ฆ่าเสีย..."³ เมื่อขุนแผนลักพานางวันทองไป ขุนช้างก็บิ่คเป็นพ่อหา วาขุนแผนเป็นกบด ซึ่งเป็นคนละเรื่องกับความจริง⁴ อย่างไรก็ตามการชั้โทษของขุนช้าง ช่วยผ่อนคลายความเครียดลงได้เพียงชั่วระยะหนึ่ง ๆ เท่านั้น เพราะผลของการชั้โทษนั้น มักจะกลับมาทำร้ายจิตใจของขุนช้างภายหลังด้วยสามัญสำนึกของขุนช้างเอง และด้วยการ ชั้พอกสืบพยานในศาล เพราะฉะนั้นเมื่อขุนช้างอายุมากขึ้นก็ยิ่งมีความคับใจทวีมากขึ้นกลายเป็นคนหุนหันพลันแล่น ไม่คิดหน้าคิดหลัง สลับกันไปกับอาการดุดองกลับไปสูพฤติกรรมวัยเด็ก ในที่สุดผลของการชั้โทษของขุนช้างก็ทำให้ขุนช้างต้องสูญเสียนางวันทองไปอย่างไม่มีวันกลับ

สำหรับการระบายความคับข้องใจด้วยการแสดงกริยา ตรงกันข้ามกับความรู้สึก (Reaction formation) นั้น ขุนช้างมักแสดงพฤติกรรมเช่นนี้ เพื่อปิดบังความรู้สึกอันแท้จริง เช่นรักก็ทำเป็นเกลียดเกลียดก็ทำเป็นรัก เป็นความพยายามที่จะแกแความกังวลซึ่งซ่อนอยู่ใน ส่วนลึก "สังเกตใจจากการปรับตัวเช่นนี้เป็นการปรับตัวที่ปราศจากเหตุผล บุคคลใช้พลังงาน ของตนโดยมีจุดมุ่งหมายที่จะหลอกลวงหรือบิ่คเป็นความจริง จนกระทั่งทำให้บุคคิภาพของ ของตนเข้มงวดและไม่รู้จักยืดหยุ่น"⁵

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.877.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 325.

³ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1, เล่ม 1, หน้า 81.

⁴ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, เรื่องเดิม, น.433.

⁵ สดธิรา สัตยาวัฒนา, "การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย", น.30.

ขุนช้างมักจะมีพฤติกรรมประเภท "ปากปราศรัยน้ำใจเชือกคอก" เช่นเดียวกับ
ขุนแผนเสมอ เช่น ตอนขุนแผนแต่งงาน ขุนช้างก็ทำเป็นยิ้มแย้มแจ่มใสไปชวยงานใน
ขณะที่ในใจก็หมายมั่นว่าจะคงพยายามแย่งนางพิมให้ได้ ดังตัวอย่างคือ

...จะพากเพียรไปมิได้ฟัง ถึงเป็นเมียก็ช่างมันปะไร¹

โอกาสเหมาะสำหรับแผนการล่ของขุนช้างซึ่ง "หมายจะครองพิมพิลาโดยก็มา
ถึง เมื่อเกิดศึกเมืองเชียงทอง ขุนช้างจึงเห็นทุกความสามารถของขุนแผนแถมเค็้จพระ
พันวษา กุณิน ฯ แล้วชวนให้คิดว่าขุนช้างยกย่องควยความจริงใจ แต่ในสวนลึกแล้วขุนช้าง
หวังวาเพื่อนอาจะไปตายในสงครามก็ได้ คำกราบทูลของขุนช้างคือ :-

อันบุตรขุนไกรที่วอกวาย	ชื่อว่านายพลายแก้วแก้วกล้า ²
ไค้เมียอยู่สุพรรณพารา	แม่มารคาเพื่อนอยุธยาจันบุรี
อันฤทธากลาหาญชาญชัย	เลี้ยงภูทพรายไค้ถวนดี
อายุประมาณสิบเจ็ดปี	ขอจงทราบฤดีพระบาท

เมื่อขุนแผนเข้าเวรพร้อมขุนช้าง เป็นเวลาที่นางลาวทองเกิดเจ็บไข้ขึ้นมา
ขุนแผนรูขาวไค้เอยปากฝากเวรไว้กับขุนช้าง ตนจะกลับไปเยี่ยมเมียที่เมืองกาญจน
ขุนช้างรับปากอย่างดี ครั้นสมเด็จพระพันวษาศรัสมถึง ขุนช้างก็กลับระลึกถึงความหลัง
วาคนเคยทำให้ขุนแผนแค้นใจ ถ้าปล่อยให้ขุนแผนอยู่ต่อไป ขุนแผนอาจจะแก้แค้นควยการ
ทูลฟ้องตนเพื่อเอานางวันทองคืนไป ความหวาดระแวงเช่นนี้ขุนช้างจึงใส่ร้ายขุนแผนวา:

ขุนแผนป็นขำก่าแพ้ววัง	โอหน้หยาบซ่าเป็นเหลือหลาย ³
หมอมฉันวาจจะสาเสียให้ตาย	เห็นจะบายไปบ้านภรรยา

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 162.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 175.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 325.

ความรู้สึกเกลียดกลัวขุนแผน แต่ขุนช้างก็แสดงความรักออกมาอย่างน่าน
ปรากฏอยู่ในตอนขุนแผนบอกกล่าวพันโธดี คือ

ยกสองมือเงาถึงหน้าผาก	เชิญพอกินหมากพอพลายชา ¹
กราบลงกับตักรักคืนมา	ยกทูนเกศาเข้าตีใจ
อืพื่อเนื้อหอมทูนกระหม่อมแก้ว	เขาวาพอคายแล้วกลับมาได้
บุญญาธิการพอสาวอุทัย	เครื่องในของพองามคั่งคอกบัว

ฯลฯ

คำพูดของขุนช้างแสดงว่าขุนช้างทำสิ่งที่ตรงกันข้ามกับความในใจ ซึ่งหวังจะให้
ขุนแผนตาย และตนเป็นผู้สร้างข่าวการตายด้วยตนเอง แต่เมื่อพบขุนแผนกลับทำพูดเย้ยหยัน
คืออกตีใจที่รอคชีวิตมา

ขุนช้างเก็บความรู้สึกอาฆาตมาคร่ำครวญที่มีต่อขุนแผนมาทำกับพลายงามหรือพระไวย
ในวัยทรกด้วย โดยแกล้งทำเป็นตีต่อหน้าชาวไพร่ หลอกให้นางวันทองตายใจ วารักใคร่เอ็น
ดูทารกจริง คั่งคั่งอย่าง เช่น

ให้ชี่หลังนั่งขาแล้ววาพลาญ	ไปรมช้างกว้างทรายมีหลายพรรณ ²
ทั้งนกยูงฝูงหงส์มันลงเกลื่อน	จับไก่เถื่อนมาเลี้ยงฟังเสียงขัน
พูดให้เพลินเดินกลางกลางอรัญ	แกล้งให้หมันคูดฝูงแกก

ฯลฯ

ครั้นพอล้มตาคณ ขุนช้างก็เปลี่ยนกิริยาเป็นตรงกันข้ามคือ:-

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 310.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 513.

 ประเศข้าดำผาง เขากลางทุ่ง

สะบักเบน เือนเหวียงลงเสียงผดุง¹
 ถีบกระทุ้งตองทุบเสียงอุบโอย

 จนเหวื่อตกกระปรกกระปรอมขึ้นครอมไว้ หอบหายใจฮักฮักเข้าหักคอ

พฤติกรรมเลวร้ายเช่นนี้ ชุนข้างไค่แรงบันดาลใจมาจากความเกลียดพอลายงาม
 ซึ่งเป็นคู่แข่งคนสำคัญทั้งในเชิงรักและหน้าที่ราชการ แต่ชุนข้างไม้อาจจะทำร้ายชุนแผนได้
 จึงมาทำกับลูกแทน ความก้าวร้าวรุนแรงที่ชุนข้างเก็บเอาไว้ทั้งภายในใจและที่แสดงออก
 ภายนอกยังปรากฏในเวลาชุนข้าง แสดงบทรักกับนางพิม หญิงที่ชุนข้างรักจนหลงและหลง
 แหนหนักหนา แต่เวลารวมรักด้วยชุนข้างกลับไม่อ่อนโยน ในทางตรงข้ามชุนข้างรอบ"ขมขื่น"
 นางพิม ดังตัวอย่างคือ

ชุนข้างฮักฮักยื่นมือยาว
 วันทองถีบผางเขากลางอก
 ชุนข้างมุกกลับขึ้นทับพุง

นำวสองหัวไหลเข้าในมุ้ง²
 พลัดตกจากเตียงเสียงคังผดุง
 สายมุ้งขาดลั่นคันทบคาย

ฯลฯ

และ

ร้องจนตาปลิ้นคิ้นจะลุก
 ถีบชุนข้างลมจนโง้งโคง
 สะคุดชนน้ำเขาคำฉา
 วันทองหลุดคณคณทั้งมุ้งพัน
 ปล้ำลมจมเตียงเสียงคำเอือก
 อัจฉรรยพาสนฝนตกปรอ

ถูกจกขึ้นมาแล้วอายตายโหง³
 ชุนข้างโลกโคกโหยงอญญักยัน
 นำเปี้ยกแข็งชาอญญักยัน
 ชุนข้างงกกันข้างวางคอ
 วันทองเลือกคำผาดตาปอดหลอ
 เสียงจ้อไหลชาบอวบแผนดิน

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ชุนข้าง-ชุนแผน, หน้า 514.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 296

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ขุนช้าง "ชมชื่น" นางวันทองทั้ง ๆ ที่รักยังปรากฏในตอนนางวันทองท้องแก่ และถูกขุนช้างดูคมา อันเป็นพฤติกรรมก้าวร้าวที่แสดงถึงความแค้นเคืองทวารของ ขุนช้างอย่างยิ่ง ขุนช้างจำเป็นต้องทำศึกกับขุนแผนเพราะเคยเกรงกันมาแต่เด็กครั้งเติบโตขึ้นขุนแผนก็เป็นขุนนางมีวิชาความรู้และมีฝีมือการรบเป็นเลิศ ขุนช้างจึงต้องทำพินอบพิเทา ทั้ง ๆ ที่ใจแสนจะอิจฉาริษยาและเกลียดชัง ความรู้สึกเช่นนี้เกิดขึ้นกับพระไวยเช่นกัน เพราะฉะนั้นเวลาใดที่ขุนช้างจะทำร้ายขุนแผนได้ในทางอ้อมเช่น แฉงเมีย รังแก ลูก ขุนช้างจะทำทันทีเพื่อสนองความรู้สึกเป็นปรปักษ์กับขุนแผน และมักจะเลือกทำกับคนที่ต่อสู้ป้องกันตัวไม่ได้ เช่น เด็ก สตรี ฯลฯ เป็นต้น ดังนั้นแม่ขุนช้างจะรักใคร่ นางวันทองสักเท่าใด ความรู้สึกกับรู้ในสวนลึกของขุนช้างก็ยังบอกนางวันทองเป็นเมียขุนแผนตามลัทธิและกฎหมาย ขุนช้างจึงต้อง "ชมชื่น" นางวันทอง เพื่อชดเชยความรู้สึกเกลียดชังขุนแผน

บทร้อยของขุนช้างเกิดจากการถูกมารดาทอดทิ้ง, การถูกเพื่อนรังแก การถูกโอรสเสียคน เพราะอำนาจเงิน และความอปลักษณ์ของรูปร่างหน้าตาจะทำให้ขุนช้างกลายเป็นคนยอมตาม (submissive) และการก้าวร้าวอย่างรุนแรง (aggressive) สลับกันไปแล้ว การแบ่งชั้นวรรณะในสังคมและค่านิยม ที่ให้กับพวกขุนนางสูงกว่าคนธรรมดาทั่วไปก็เป็นเครื่องทำให้ขุนช้างคับข้องใจมากขึ้น ความไม่ชอบขุนนางอาจเริ่มมาตั้งแต่ขุนศรีวิชัยพาขุนช้างเขาเฝ้าเมื่อเล็ก ๆ ระยะเวลาที่คอยเวลาเสด็จออกนอกนั้น พวกขุนนางก็หัวเราะและล้อเลียนหัวล้านอยู่ตลอดเวลา ครั้นเมื่อมีพลายแก้วเป็นคู่แข่งในความรัก ขุนช้างพยายามเสือกไสไล่ส่งให้พลายแก้วไปตายในสนามรบ แล้วแฉงเมียเพื่อนจนสำเร็จ แต่ก็ไม่ปรากฏว่าพลายแก้วไม่ตายสมเจตนา กลับได้ชัยชนะมีความดีความชอบ ทรงแต่งตั้งเป็น "ขุนแผนแสนสะท้าน" ก็ก้าวเดินขึ้นไปอีก ได้ทั้งยศศักดิ์และอำนาจวาสนา เมื่อขุนแผนมาลักพานางวันทองไป ขุนช้างยกพลเข้าตีตามได้ รบพุ่งกับกองทัพเนรมิตของขุนแผนจนฝ่ายขุนช้างบาดเจ็บล้มตายเป็นจำนวนมาก พฤติกรรมของขุนแผนที่พาเมียหนีไปอยู่ป่าและมีพวกพ้องบริวารตามที่ปรากฏแก่ตาขุนช้างและคนอื่น ๆ ก็เข้าข่ายกบฏได้ แต่พระหมื่นศรีซึ่งเป็นเพื่อนขุนช้างของขุนแผนก็กลับมาไฉวจาเท็ดทูลให้ขุนแผนพ้นข้อสงสัยขอหากบดนี้ไป และเมื่อขุนแผนพานางวันทองมาดูแก่โทษ สู้ความกับขุนช้างในคดีลักพาเมีย ขุนแผนก็ชนะความได้เป็นเจ้าของนาง

นางวันทองตามกฎหมาย ส่วนขุนช้างต้องเสียค่าปรับใหม่ตามบรรดาศักดิ์ของขุนแผน ครั้น
 เมื่อมาเป็นความกับพระไวย โดยขุนช้างเป็นโจทก์กล่าวหาพระไวยกับพวกกรมทนต์และทำ
 ทายถึงเจ้านาย ผลของการพิพากษาคดีปรากฏว่าพวกขุนนางเป็นพยานให้ฝ่ายพระไวย
 และขุนช้างกลับกลายเป็นจำเลยคดีคดีขุนนางต้องโทษถึงประหารชีวิต แต่พระไวยก็ได้ทูล
 ขอพระราชทานอภัยโทษไว้ตามคำขอร้องของแม่ ต่อมาพระไวยได้อ่านาจอขุนนางไปปรากฏ
 นางวันทองมาจากขุนช้างในยามวิกาล เพราะพระไวยรู้สึกนอचनाที่พ่อแม่ไม่อยู่พร้อมหน้า
 กันเหมือนขุนนางคนอื่น ๆ การกระทำของพระไวยทำให้ขุนช้าง "แค้นถึงเลือดตาจะหลั่ง-
 ไหล" และมีความรู้สึกวาทุนนางรังแกตน ดังตัวอย่างความคิดของขุนช้างว่า :-

เพราะกูแพ้ความหมิ่นไวย
 พอลูกแม่ลูกถูกทำนอง
 อายพอไปเชียงใหม่มีชัยมา
 อายลูกเป็นหมิ่นไวยทำไม
 มันจึงชมเหงเกรงใจ
 ขุนนางน้อยใหญ่เกรงใจกัน

มันจึงเหิมใจทำจงหอง¹
 ถึงสองครั้งแล้วเป็นแคเซนนี้
 ตั้งตัวตั้งพระยาราชสีห์
 เห็นกูนี้คนผิดคิดโทษทัณฑ์
 จะพึงพาใครไค้ที่ไหนนั้น
 ถึงฟ้องมันก็จะปิดใ้หมิดไป

แม่จะรู้ว่าพวกขุนนาง เขาช่างกัน ขุนนางก็มีความแค้นเกินกว่าจะยับยั้งใจ จึง
 รางฎีกาขึ้นถวายสมเด็จพระพันวษาอีกครั้งหนึ่ง เพื่อประสงค์จะลดความคับใจของคนเท่านั้น
 เพราะขุนช้างรู้ดีว่าตนไม่มีทางจะทำอันตรายพวกขุนนางได้ แต่วิธีการครั้งสุดท้ายนี้ทำให้
 ขุนช้างต้องท้อความเครียดขึ้นถึงสุดขีด ตัวอย่างที่แสดงว่าขุนช้างชั่วถูกระเจิงตอนไค้ยิน
 วานางวันทองถูกประหารคือ

ขุนช้าง (ขุนแผนพระหมิ่นไวย)

ก็ตระหนกตกใจไปทุกคน²

ฯลฯ

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 853.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 867.

ขุนช้างลูกกลาหน้ากว่า
ลูกไถจากเสาเหยาเหยาไป

ลมคะมำคำเสาสือกโกล¹
ร้องไห้มุ่งามมาตามเมีย

เมื่อแหวกคนเข้าไปถึงนางวันทองที่ตะแคงแกง ขุนช้างก็โดนพระไวย "โคต
นางตรงเขาดอง" และ ขุนแผน "แดนไล่ไปรกช้ำ" ฯลฯ ขุนช้างไม่ร้องโอดโอยวาเจ็บ
ปวด ไตแตง "ร้องไห้หน้าขาวราวกับผี" แสดงให้เห็นจิตใจอันสับสนอลหม่านและหวาด
กลัว (panic) อย่างสูง

แม้ขุนช้างจะเป็นปัญหาสังคมในสมัยนั้น แต่บทบาทและพฤติกรรมสำหรับการเป็น
ลูกชายแล้ว ขุนช้างยังคงเคารพนับถือมารดาเสมอต้นเสมอปลาย เมื่อทุกข์ใจประการใด
ก็มักจะพึ่งมารดาเป็นคนแรก ปฏิกริยาโต้ตอบของนางเทพทองมักจะออกมาเป็นการจุนเจือ
คาถา และย่ำถึงปมค้อยของขุนช้างอยู่เสมอ ซึ่งขุนช้างก็มีโคโกรชเคือง กลับบงอกร้องไห้
และยกคืนของแม่ขึ้นทูนหัว แสดงความเคารพเทอคทูนต่อไป ยามขุนช้างจะไปรบทัพจับศึก
กับขุนแผน ขุนช้างก็พึ่งพระคุณมารดาโดยเข้าไปลาขอพรนางเทพทองก่อนเคลื่อนพล พฤติ-
กรรมของขุนช้างที่มีต่อมารดาทำให้เราเห็นคานิยมของสังคมไทยที่สอนให้บุตรและธิดาเคารพ
รักและกตัญญูต่อบิดามารดาอย่างซัดเจน

สำหรับบทบาทของสามี ขุนช้างเป็นสามีที่รักและตามใจภรรยาที่สุด (ถ้าตัด
พฤติกรรมที่ขบขมขื่นเสีย) มักจะเรียกนางวันทองว่า "แม่" แสดงว่าขุนช้างเอานางวันทอง
แทน "แม่" ในอุดมคติของตน พฤติกรรมของขุนช้างปรนนิบัติกับนางวันทองแทนแม่นั้นปรากฏ
อยู่ในตอนขุนช้างถูกพระไวยทำร้ายสลบไป นางวันทองรำพันว่า

โอ้พอร่มโพธิ์เตี้ยของเมียแก้ว

พอดายแล้วเมียเห็นจะเป็นผี²

อันจะหาน้ำใจในบุรี

เห็นสิ้นค้อยแต่เพียงพอโพธิ์ทอง

แต่อยู่มาเป็นสิบห้าสิบหกปี

ค่าน้อยหนึ่งไม่มีให้เมียหมอง

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 867.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 811.

เมื่อคโลกถูกหนุหลังนึ่งประคอง
เมื่อคราวเมียบจับไข่มกินข้าว
เห็นเมียบไม่หลับไหลก็ไม่นอน
หนาหนาหนาหนาแลนตลอดคอก
ครั้นหน้าฝนฝนฝอยลงพรอยพรอม
อันชายใดในพื้นที่
ถึงรูปหัวใจขวางคังขวางเคื่อน

เห็นเมียบร้องพอกักร่ำพิไรวอน
พอนงเฝ้าเคียงคอยตะบอยป้อน
ครั้นหน้าร้อนพอกัฟัดกระพือลม
พอกอดกักให้อนซ่อนผาหม
ให้อยูรมบิครอบหน้าตาเงือน
การรักเมียบแล้วไม่มีเสมอเหมือน
นึกรรมเคื่อนให้ตามเมียบมาตาย

นอกจากนั้น เมื่อนางวันทองถูกสังคมนินทาหาว่าร้าย ขุนช้างก็ออกมารับและแก้ตัว
ให้เมียวว่า

เจ้าไค้ปลุกดูรักเต็มประกาย
ตัวเป็นหญิงจนจริงจึงจำไป

วันทองไม่ว่าคอกคุณแม่ชา¹
เขาเง้อตาบจะฆ่าเสียให้ตาย
เขียนหนังสือบอกไว้เป็นมากหลาย

ทางค่านทรัพย์สมบัติ ขุนช้างก็ปรนเปรอให้ภรรยาอย่างเต็มที่ เริ่มตั้งแต่ปลูก
เรือนหอในที่ของฝ่ายหญิง ขุนช้างปลูกหอใหญ่ถึง 9 ห้อง และระหว่างที่ร่วมชีวิตกับขุนช้าง
นางวันทองเป็นฝ่ายรับความสุขสำราญใจจากความมั่งมีของขุนช้าง เช่น

ยามรอนนอนเลนบนเตียงนอน
อาบน้ำมีคนเข้าเคียงซัก
สองกระจุกเง่างามอรามดี
น้ำหอมกลอมกลินคอกไม้กลั่น
ผาฉอนแพรพรรณเส็กพันพับ

มีคนประคองคอยพัคว²
ผิวฉัดขมิ้นประจงสี
ยกพันสรรพสี่เป็นแสงยับ
กระแจะจินทนผัดพิ้วทุกสิ่งสรรพ

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 414.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 409.

เพราะฉะนั้นเมื่อนางวันทองไปตกระกำลำบากอยู่ในป่ากับขุนแผน นางจึงนึกถึงความสุขสบายที่ได้จากขุนช้าง

แต่ถ้านางวันทองไปออกแขกพร้อมขุนช้างเมื่อไร มักจะต้องขายหน้าเพราะความวิปริตของรูปรางหน้าตาและกิริยาในขุนช้างเสมอ เนื่องจากขุนช้างมักจะเค่นอยากแสดงความแปลก ๆ อวดผู้คน และการแสดงของขุนช้างเป็นเครื่องยืนยันว่าขุนช้างขาดการอบรม กิริยามารยาทในการเข้าสังคมกับมารดา ทั้งประวัติการศึกษาก็ไม่ระบุว่าเรียนอยู่อารามไหน เขาใจว่าขุนช้างคงไม่ได้เป็นศิษย์วัดเพราะบิดามารดามีฐานะมั่งคั่ง ก็คงจะได้ศึกษาเล่าเรียนพออ่านออกเขียนได้จากมารดาหรือบริวารที่รู้หนังสือคนใดคนหนึ่งเท่านั้น ขุนช้างจึงเข้าสังคมไม่เป็นมาจนแก่ ตัวอย่างการกินอยู่มมามในงานเลี้ยงแต่งงานพระไวยคือ :-

-----	ขุนช้างซัดसानกรายนั่งสุดคน ¹
วางใหญ่ใส่ช้ำลวนสามทับ	จับตาซาซานทุกเส้นขน
ปะหมู่ไก่ใส่ลิ้นกินออกชน	กระตูกกระเคี้ยวเคี้ยวชนเป็นแฉ่งไป
พวกขุนนางเขาอุรวาจุจาน	ยิงทะยานยิงโยยกโถใส่
ฉวยกระโถนปากแตรแระออกไป	ครอบหัวเข้าไว้เดินเก๋ากัง

4.2 ขุนแผน

สำหรับขุนแผนแล้วนับว่าโชคคิที่ได้รับทัศนคติที่ดีจากครอบครัว เพราะบิดามารดารักใคร่ชื่นชมคอยการ เกิดของลูกมาตั้งแต่ฝันว่าได้แหวนเพชรจากพระอินทร์ ซึ่งมีคำทำนายว่า

--- ลูกนั้นจะเป็นชาย	คังทหารพระนารายณ์มาปฏิสนธิ ²
กล้าหาญการรณรงค์กัณฑ์	ฤทธิรณปราบทั่วทั้งแดนไตร
ซึ่งว่าเพชรรัศมีสีกล้า	กายหน้าจะได้เป็นทหารใหญ่
มียศศักดิ์เป็นพระยาข้าใช้	รวมพระทัยทรงธรรมพระพันปี

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 808.

² เรื่องเคี้ยวกัน, หน้า 4.

ด้วยความหวังจะได้ลูกชายดีสมคำทำนาย นางทองประศรีจึงได้ "จำศีลภาวนา เป็นเนืองนิจ" ทำให้ทั้งสองแนวเบิกบาน เมื่อขุนแผนเกิดมามีรูปลักษณะงาม จึงได้รับความรักและความอบอุ่นจากมารดาอย่างเพียงพอ สำหรับความรักของพ่อ นั้น ขุนแผนในวัยเด็กขอมประทับใจและจดจำกริยาและการสัมผัสของพ่อได้ไม่เท่าแม่ แต่เมื่อศึกษาจากคอนขุนไกรอุ้มลูกและสั่งเสียก่อนจะไปตายแล้ว ก็จะเกิดมโนภาพเห็นความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดระหว่างพ่อกับลูกได้ ดังตัวอย่างคือ :-

ครันรุ่งรางสว่างหน้าควายพลายแก้ว	สว่างแล้วยังไม่ตื่นตื่นเจียวหรือ ¹
อุ้มลูกประคองทั้งสองมือ	ประจวบจูบถือแต่เบาเบา
พลายแก้วลืมหัดควากอศอก	หมอมพจะไปข้างไหนเล่า
ลูกขึ้นทำไมยังไม่เข้า	ตั้งพ่ोज่าจะหนีลูกนี้ไป

และขุนไกรได้ฝากฝังสั่งเสียพลายแก้วกับนางทองประศรีว่า :-

-----	ลูกของเราเท่านั้นเอาใจใส่ ²
ยังเด็กนอนอนนั่งระวังระไว	เจ้าเลี้ยงพลายแก้วไว้ให้จงดี
ถ้าหากวาเกิดพลั้งจงสั่งสอน	อย่าสลัดศัตร์อนให้หนายหนี
อุตุสาหัสสอนบรรดาวิชา	ให้ลูกนี้สืบวงศ์พงศ์พลายไป

ด้วยเหตุนี้ขุนแผนจึงเป็นผู้ที่มีอารมณ์มั่นคงมาแต่เด็ก แม้จะขาดพ่อไป แต่ก็ไม่ทำให้ขุนแผนเป็นคนมีความคับข้องใจสูงเหมือนขุนช้าง เพราะขุนแผนได้แม่ที่มีทัศนคติที่ดีต่อลูก ถ้อยคำสั่งเสียของขุนไกรอาจเป็นกำลังใจให้นางทองประศรีไม่มีสามีใหม่ และอดทนต่อความยากลำบาก ทว่าหากินด้วยอาชีพที่สุจริตจนถึงถิ่นฐานบ้านเรือนได้อีกครั้งหนึ่งที่กาญจนบุรี ฉะนั้น ขุนแผนก็น่าจะได้รับการอบรมเลี้ยงดูให้ช่วยตนเอง เนื่องจากไม่มีข้าทาสบริวาร

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 18.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

เหมือนแต่ก่อน ผลที่ส่วนนี้ทำให้ขุนแผนเป็นคนมั่นใจในตนเองและมีบุคลิกเป็นผู้นำ สมดัง
สร้อยที่ต่อชื่อขุนแผน "(พลายแก้ว) แว่วไว" "(พลายแก้ว) แกล้วกลา" "ขุนแผนแสนศักดิ์กา"
หรือ "ขุนแผนแวนไว"

ลักษณะผู้นำ ขุนแผนน่าจะได้อิทธิพลทางพันธุกรรมมาจากขุนไกรด้วย กล่าวคือ
มีรูปร่างองอาจผิวดำ และมีใจคอห้าวหาญ ซื่อสัตย์มั่นคง อันเป็นลักษณะของทหารในสมัย
นั้น ดังตัวอย่างที่กล่าวถึงลักษณะของขุนไกรว่า

เป็นทหารชาญชัยใจฉกรรจ์

คุมไพร่ทั้งนั้นได้เจ็กร้อย¹

อาจองคกระพันชาตรี

เข้าไหนไม่มีที่จะถอย

รบศึกศัตรูอยู่กับรอย

ถึงมากน้อยเท่าไรไม่หนีมา

การตายของขุนไกร เป็นตัวอย่างที่กล่าวถึงความซื่อสัตย์อยู่เสมอ เพราะขุนไกร
เป็นคนมีค่าดาอาคมเก่งกลาสามารถมาก ถ้าคิดจะหนีพระราชาอาญา ก็ยอมจะทำได้ แต่หนีไป
แล้วยอมทำให้พระราชาอำนาจของพระมหากษัตริย์เสื่อมลง ไม่ศักดิ์สิทธิ์ จะไปวากลาวบังคับ
บัญชาใครอีกก็อาจจะไม่ได้ผล ทั้งขุนไกรก็มีความรู้ทางโหราศาสตร์ที่จะดูชะตาชีวิตของตน
ได้ ว่าหมดอายุแล้ว เพราะฉะนั้นขุนไกรจึงยอมตายอย่างชายชาติทหาร ดังตัวอย่างคำ
ปฏิญาณของขุนไกรว่า :-

ด้วยตัวข้าขุนไกรกระทำผิด

ถึงชีวิตจะม้วยสังขาร²

จะตายด้วยความสัตย์ปฏิญาณ

อย่างพงศ์พลายฝ่ายทหารอันชาญชัย

แม้ขุนแผนจะยังเด็กเกินกว่าจะเข้าใจการกระทำของบิดา แต่คำเล่าขานของแม่หรือ
คำปลอบโยนแสดงความเห็นใจของญาติพี่น้องที่ได้ยินตั้งแต่เด็กจนโตยอมกล่อมเกล่าจิตใจ
ของขุนแผนให้รักความซื่อสัตย์เหมือนบิดา ด้วยเหตุนี้ เมื่อขุนแผนทำสัตย์สาบานกับขุนช้าง

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 1-2.

² เรื่องเดียวกัน, น. 28.

รับคำมั่นสัญญาจากแสนคำแมนบิคา นางลาวทองว่าจะเลี้ยงดูลูกสาวอย่างดี และคำสัญญาที่
ให้ไว้กับพระพิจิตรว่าจะดูแลเอาใจใส่ศรีมาลามีให้นาทรพอใจเรื่องพระไวยมีเมียน้อย
ขุนแผนก็รักษาความสัตย์นออย่างเคร่งครัด แม่ขุนแผนจะถูกขุนช้างหักหลังครั้งแล้วครั้งเล่า
ก็ยังคิดว่าขุนช้างเป็นเพื่อน นำมิตร ที่ไคสาบานกันไว้แต่เด็ก ๆ ตัวอย่างที่ขุนแผนนึกถึงความ
เป็นเพื่อนกับขุนช้างคือ

มันก็เป็นนำมิตรมันผิดเมีย

แก่งทำเยียบทรยศขบใจ¹

ฯลฯ

จะมีมิตรก็ให้เชื่อนผิดเพื่อนไป

หยอนให้กลับเหิมขมเหงทำ²

ฯลฯ

แคนขุนช้างคงจะคืนสิ้นชีวา
ดูครวราพาวันทองไปครองคู่

มันชะลาชะเลยจนเคยตัว³
เห็นวากูถือสัตย์ไม่ตัดหัว

ตัวอย่างที่ขุนแผนรักษาสัตย์กับแสนคำแมน เป็นเหตุให้ขุนแผนบังอาจทูลขอนางลาวทอง
ออกจากวัง และขุนแผนต้องติดคุกในที่สุด คือ

เราก็ไคสัญญาว่าจะเลี้ยง
จะเพิกเฉยเลยละให้ลับ

ไม่หลีกเลี้ยงยอมแยกกลอกกลับ⁴
เป็นเห็นกับเมียสองที่ตองใจ

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 332.

² เรื่องเดียวกัน, น. 365.

³ เรื่องเดียวกัน, น. 530.

⁴ เรื่องเดียวกัน น. 496.

และเมื่อพระไวยจำเป็นจะต้องมีเมียสองคนตามรับสั่งของสมเด็จพระพันวษา
ขุนแผนก็รู้สึกอึดอัดใจ ไปขอโทษพระพิຈิตรกับนางบุษยามาวา

มาเกิดเป็นเมียสองไม่พอใจ	จะหาหน้กช้ดพระทัยก็ไมก่ล้า ¹
คุณพอของง่ไ้เมคตา	อยาวาลูกก่ล้บกลอกหน้กนอใจ

การมุงเป็นทหารนั้น ขุนแผนไ้แรงบั้บคาลใจมาจากคานิยมของสังคมและการ
อบรมสั่งสอนของมารดาซึ่งรับปฏิบัติตามถ้อยคำสั่งเสียของขุนไกร การเจริญรอยตามบิดานั้น
เป็นสิ่งที่ไทยเรานิยมทำกันมาแต่โบราณกาลแล้ว เช่น พ่อเป็นทหาร ลูกก็เป็นทหาร พ่อเป็น
ช่างฝีมือ ลูกก็เป็นช่าง พ่อเป็นพ่อค้า ลูกก็เป็นพ่อค้า ฯลฯ แม้สังคมปัจจุบันนี้ก็ยังมีความนิยม
ดังกล่าวแล้วเหลืออยู่ เพราะฉะนั้นเมื่อสมเด็จพระพันวษาจำเป็นจะต้องทำสงครามชิงเมือง
เชียงใหม่ แม่ทัพคนแรกที่พระองค้ก่ถึงคือขุนไกร ต่อมาก็ตามถึงลูกหลานหวาน เควือ ค้บ
วิชาชีพเฉพาะอย่างในสมัยนั้นยอมตายทอคและฝีกฝนกันอยู่ในวงศ้ตระกูล ตัวอย่างพระค้าวศ้
ของสมเด็จพระพันวษาคือ

การเซนน้แตกอนรอนชะไร	เคยใช้อยายขุนไกรที่เป็นผี ²
มันม้วยมอควอควายเสี่ยหลายปี	ครั้งนี้จะได้ผู้ใดไป
จึงตรัสถามเสนาข้าเฝ้า	ลูกเฒ่ามันยังมีหรือหาไม
เห็นจางวางหกเหลาจะเข้าใจ	ควยอายขุนไกรอยูกรมนั้น

เมื่อทรงทราบว่าขุนแผนเป็นบุตรขุนไกร มีฝีมือลายมือและวิชาความรู้ไม่ผิดพอ จึงรับสั่งให้
ขุนช้างนำค้าวรวจ้งไปตามค้าวมา เพราะฉะนั้นจะเห็นไ้ค้ว่าขุนแผนค้ความมุงหมายไ้ว่า
จะเป็นทหารจริง แตมิไ้กระศือร้อร้นน้ก ค้ฝีกฝนร้าเรียนค้อยเป็นค้อยไป ยิงมาแต่งงาน
เข้าก้ล้มเรื่งทหารไปพักหนึ่ง จนมีหมายรับสั่งไปเรียกค้ว่าขุนแผนจึงจำใจเข้ารับราชการ
ทหาร

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 800.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 174.

โดยปรกติแล้วขุนแผนควรมีพฤติกรรมก้าวร้าวแฝงอยู่ในบุคลิกภาพด้วย เพราะ ขุนแผนเป็นคนเฉลียวฉลาด และเป็นผู้นำกิจกรรมทั้งในด้านการเรียนการเล่นอยู่เสมอ ถ้า เราไปศึกษาชีวประวัติผู้นำคนสำคัญของโลก เช่น พระเจ้าอเล็กซานเดอร์มหาราชแห่งกรีซ จักรพรรดิโปลีเซียนแห่งฝรั่งเศส, ฮิตเลอร์แห่งเยอรมัน, และมุสโซลินี แห่งอิตาลี จะเห็น ว่าบุคคลเหล่านี้มีพฤติกรรมหลาย ๆ ประการ ที่แสดงออกถึงพฤติกรรมก้าวร้าว เช่น นิยม ลัทธิเผด็จการ กระจายสงคราม ฯลฯ เป็นต้น แม่แต่มหาราชของไทยในอดีตหลายพระองค์ เช่นสมเด็จพระเจ้ารามคำแหงมหาราช, สมเด็จพระนเรศวรมหาราช, สมเด็จพระนารายณ์ มหาราช ฯลฯ ต่างก็มีพระราชประวัติเป็นแม่ทัพนายกองคนสำคัญที่รักการต่อสู้ และใครจะทำ สงครามแต่พระราชอาณาเขตเสมอ ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าคนที่มีบุคลิกลักษณะ เป็นผู้นำมักจะมี พฤติกรรมก้าวร้าวแฝงอยู่ด้วย แต่เป็นการก้าวร้าวที่มีเหตุผลต่างจากความก้าวร้าวของคน มีปมค้อยอย่างรุนแรง

การศึกษาที่มุ่งทางไสยศาสตร์และตำราพิชัยสงครามเป็นส่วนหนึ่งที่ฝึกฝนให้ขุนแผน เป็นผู้นำ โดยเฉพาะการศึกษาไสยศาสตร์ทำให้ขุนแผนมีพลังหรืออำนาจลึกลับแฝงอยู่ในตัว นักวิทยาศาสตร์เรียกว่า "Occult Power"¹ พลังหรืออำนาจนี้จะคุ้มครองป้องกันอันตราย ทั้งปวงให้ขุนแผน สิ่งเหล่านี้คือไสยศาสตร์ทั้ง 4 ประเภทดังกล่าวแล้วในบทที่ 3 ข้อ 3.4 "ความเชื่อทางไสยศาสตร์" นักวิทยาศาสตร์ปัจจุบันเชื่อว่าอำนาจลึกลับมหัศจรรย์ (Occult Power) นั้น เป็นประสาทที่ 6 (The Sixth Sense) หรือ "อภิญญาฤทธิ์" เป็น ญาณประสาทพิเศษนอกเหนือจากประสาทสัมผัสทั้ง 5 ที่เราเคยเรียนรู้กัน² และอำนาจลึกลับ อันนี้ไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือเกิดจากอำนาจจิตธรรมดา แต่เป็นอำนาจจิตที่ได้ ฝึกอบรมมาแล้วตามวิธีการไสยศาสตร์ ความสำเร็จในเรื่องการใช้เวทมนต์คาถา เครื่อง รางของขลัง การเลี้ยงภูตผีปีศาจ และการแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ได้มาจาก

¹ "วิเทศกรรม," กาลาเลขยันต์ 108, น.5, "คำปรารภของผู้เขียน."

² "วิเทศกรรม," กาลาเลขยันต์ 108, น.7-8, "คำปรารภของผู้เขียน."

อำนาจลึกลับดังกล่าวแล้วอันเป็นพลังงานรูปหนึ่งที่มีในโลก¹ ในการฝึกฝนเพื่อให้ได้พลัง หรืออำนาจจิตอันมหัศจรรย์ (Occult Power) นี้ บุคคลจะต้องประกอบไปด้วย บุคลิกลักษณะดังนี้ คือ²

1. มีพลังสมาธิอย่างสูง
2. มีพลังมโนภาพอย่างมาก
3. มีพลังแห่งจิตตานุภาพหรือ "Will Power" อย่างสูง
4. มีพลังแห่งความกล้าหาญไม่ว่าในกรณีใด ๆ ทั้งสิ้น
5. มีพลังแห่งความเมตตาธรรมแก่มนุษย์ และสัตว์อย่างสูง
6. มีพลังแห่งความเชื่อมั่นสูงสุด
7. มีพลังแห่งการต่อสู้สรรครุนแรง ไม่รู้จักมีความกลัวสิ่งใดที่จะเกิดขึ้น
8. มีอุกมคติแน่วแน่ในจุดหมายที่มีอยู่ในมโนคติ
9. ตัดสินใจรวดเร็วฉับพลัน โดยปราศจากความวิตกวิจารณ์ ไม่สะอึกสะเทือน
ต่อเหตุร้ายเฉพาะหน้า กลับยังมีสมาธิและพลังทางจิตสูงขึ้น
10. มีพลังแห่งมนุษยธรรมสูง
11. ต้องเป็นผู้มีจิตใจราเริงเสมอ
12. มีใจเข้มแข็ง

จะเห็นได้ว่าคุณสมบัติของผู้เพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติดังกล่าว คือ เมื่อมีความมุ่งมั่นจะทำสิ่งไรก็ตามให้สำเร็จ อยากรเป็นทหารเหมือนพอกก็ต่อสู้ส่าห้มานะ เรียงจนเป็นแม่ทัพได้ อยากรไคของวิเศษประจำตัว 3 สิ่งคือ กุมารทอง ม้าสีหมอก คานฟ้าฟัน ก็พยายามเสาะแสวงหา มีความเมตตาต่อภรรยาทุกคน เช่น ไม่ฟ้องร้องขุนช้างเพราะกลัวนางวันทองขายหน้า เมื่อสบายก็ไปทูลขอนางลาวทองออกมาสบายด้วย ครั้นต้องโทษติดคุกก็อดทนอยู่ถึง 15 ปี

¹ "วิเทศกรณีย์" 50 เกจิอาจารย์ฉบับสมบูรณ์, น. 293.

² "วิเทศกรณีย์" เรื่องเดิม, น. 8-10.

และใช้เวลาในคุกนั้นसानกระจากระหายชาย นอกจากนั้นยังได้ทำความรู้จักคุ้นเคยกับนักโทษด้วยกัน และชักชวนให้อาสาทำศึกเมืองเชียงใหม่เพื่อไถ่โทษ เพราะขุนแผนเชื่อว่าโจรเหล่านี้รอบรู้วิชาสารพัด ถ้ามีผู้นำไปในทางที่ดีและมีประโยชน์แล้วจะได้คุณความหาศาล การปลอมตัวเข้าเมืองเชียงใหม่พร้อมพระไวย หรือการตัดหัวมอญสองพอดูกเพื่อแปลงตัวเข้าไปในเมืองคีติ แสดงถึงการตัดสินใจรวดเร็วฉับพลัน ทำให้ชนะศึกได้โดยไม่เสียเลือดเนื้อทั้งสองฝ่ายมากนัก เมื่อพานางวันทองหนีเข้าป่า แล้วขุนช้างพาพรรคพวกยกพลออกมาตาม แสดงให้เห็นอารมณ์ขันของขุนแผนที่เขาามนต์คาถา ให้ฝ่ายศัตรูยืนจ้องงัว แล้วขุนแผนแก่งขี่ม้าโลมนางวันทองลอยชายผานหน้าขุนช้างออกไป ทั้ง ๆ ที่เป็นเวลาจวนตัวเพราะถูกล้อมไว้ด้วยกำลังมากกว่า ความกล้าหาญของขุนแผนยังพิสูจน์ได้ด้วยการชนช้างชนะท้าวกุรงกาฬ อันเป็นยุทธหัตถีที่นิยมกันในสมัยโบราณว่ามีเกียรติยศยิ่ง ซึ่งถ้าศึกษารายละเอียดแล้วจะพบว่าขุนแผนมีคุณสมบัติครบถ้วนทั้ง 12 ประการ

ปรกติแล้วขุนแผนจะนำความรู้ทางไสยศาสตร์และอำนาจลึกลับในตัวไปใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและชาติบ้านเมือง แต่มีข้อเสียอยู่ข้อหนึ่งคือคอนกำเนตกุมารทองที่ขุนแผนต้องฆ่าหญิงซึ่งกำลังท้อง และหญิงนั้นก็เป็ภรรยาของตน แรงผลักดันที่สำคัญก็คือความรู้ทางไสยศาสตร์ที่ขุนแผนได้ศึกษาเล่าเรียนมาเกี่ยวกับการทำกุมารทองและการเลี้ยงภูตผีพราย ผีประเภทอื่นขุนแผนได้ลองวิชาไปหมดแล้ว ยกเว้นแต่ผีกุมารทองที่ยังหาศพเด็กซึ่งเป็นลูกชายคนหัวปีของขุนแผนไม่ได้ บังเอิญนางบัวคลี่ก็เห็นผิดเป็นชอบประกอบกับความกตัญญูรู้คุณบิดาคิจะฆ่าขุนแผน จึงเป็นเหตุให้ขุนแผนอ้างว่าฆ่าเพราะนางทรยศคิดจะฆ่าตัวก่อน หญิงประเภทนี้โบราณถือว่าเลี้ยงดูไม่ได้ เพราะคานิยมของสังคมกำหนดให้เมียจงรักภักดีต่อตัวเท่านั้น แต่เมื่อพิจารณาจากความปรารถนาจะแสวงหากุมารทองก่อนที่ขุนแผนไปบางบัวคลี่แล้ว เป็นไปได้ว่าแม่นางจะไม่คิดฆ่าตัว ขุนแผนก็อาจจะฆ่านาง หรือทำอุบายเอาลูกออกมาทำกุมารทองจนได้ เพราะตอนที่ขุนแผนเห็นนางบัวคลี่นั้นก็ถึงวานางควรจะให้ลูกชายคนหัวปีอยู่แล้ว ดังตัวอย่างคือ

พินิจเองก็ต้องตำรับนัก
ถ้าเกิดบุตรหัวปีมีด้วยกัน

เห็นประจักษ์แจ้งจริงทุกสิ่งสรรพ
แมนมั่นคงเป็นชายเหมือนหมาหมา

ความตอนนั้นสอดคล้องกับอารมณ์ของขุนแผนตอนเห็นศพทารกเป็นเพศชาย

ว่า

พินิจแน่แลเห็นว่า เป็นชาย

ก็สมหมายจิตใจไม่รังรอ²

เชื่อได้ว่าถึงนางบัวคลี่จะไม่คิดร้ายต่อขุนแผนก่อน ขุนแผนก็ต้องฆ่านางจนได้ เพราะความคลั่งไสยศาสตร์อันเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของขุนแผน พฤติกรรมเช่นขุนแผนนั้น คงทำให้สังคมสมัยนั้นเดือดร้อนมาก จนต้องกำหนดเป็นกฎหมาย "เบคเสร์จ" มาตรา 137 และ 139 ถ้าผู้ใดใช้ไสยศาสตร์ทำให้ผู้อื่นตายก็ให้ฆาตให้ตายตกไปด้วยกัน³

สำหรับพฤติกรรมทางเพศแล้วส่วนใหญ่วิจารณ์ว่าขุนแผนเจ้าชู้ ไม่รักใคร่จริง คำวิจารณ์มีส่วนถูกเมื่อพิจารณาจากความประพฤติของขุนแผนที่เขาไปกลุ่ญหญิงสาวคนไหน จะต้องได้เป็นเมีย แต่ขุนแผนมีเมียหลายคนตามความนิยมของสังคม ซึ่งมีการสมรสแบบ มากเมีย โดยเฉพาะพวกขุนนางยิ่งยศสูงขึ้นไปเท่าไร ก็นิยมมีเมียไว้ประดับบารมีมากขึ้น เท่านั้น ดังจะเห็นได้จากกฎหมายที่กำหนดลักษณะเมียไว้ 3 ประเภทได้แก่ เมียกลางเมือง เมียกลางนอก เมียกลางทาสี นอกจากนั้น พวกขุนนางยังได้เมียพระราชทานอีกด้วย เมียแต่ละประเภทจะมีอำนาจหน้าที่และสิทธิแตกต่างคลกกันกันไป ประเพณีชายหนึ่งมีภรรยา ได้หลายคนประกอบกับบว้ยของขุนแผนที่ยังหนุ่มแน่น เมื่อทางเมียคนหนึ่งไปพบหญิงอีกคนหนึ่ง ซึ่งมีความงามไม่ยิ่งหย่อนกัน ขุนแผนจึงมีใจปฏิพัทธ์ได้พยายามใช้ทั้งเล่ห์กลและเวทมนต์คาถา จนได้นางเป็นของตน แะขุนแผนก็เลี้ยงดูและยกย่องให้เกียรติตามฐานะของแต่ละคน

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 335.

² เรื่องเดียวกัน, น. 262-3.

³ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ฯ ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1, เล่ม 2, น. 262-3.

ถ้าจะพิจารณาถึงความรักแล้ว รักครั้งแรกของคุณแฉกก็คือนางวันทองซึ่งเป็นรักแท้ จนถึงกับคุณแฉกเสกธรรมาแต่งงานด้วย เพราะปรกติแล้วคุณแฉกเป็นคนรักเรียน มีความมุ่งมั่นที่จะหาวิชาความรู้ให้มากที่สุด เพื่อจะได้นำมาใช้เวลารับราชการ ความตั้งใจเรียนของคุณแฉก ปรากฏอยู่ตอนเรียนกับอาจารย์คงวัดแควว่าคุณแฉกหลงใหลการเรียนเสียจนไม่ได้ไปหานางพิม ดังตัวอย่างคือ :-

วิชาสารพัดจะเรียนพร้อม
แต่ตะเนิงถึงพิมมิได้ไป

ชักซ่อมทองเลาและเกาใหม่¹
เพราะอาลัยหลงรักเรียนวิชา

แต่ความมุ่งหมายของคุณแฉกต้องเปลี่ยนไป เพราะนางพิมมาบอกเรื่องขุนช้างไป ทบาทามจะสู้ขอ และนางศรีประจันทำท่าจะตกปากตกคำ คุณแฉกจึงต้องละเรียน ลาสิกขาธไปหาแม่ให้มาสู่ขอนางพิมตัดหน้าขุนช้างไป ความเสียสละในข้อนี้ของคุณแฉกเป็นเครื่องพิสูจน์ความรักได้ประการหนึ่ง ส่วนการได้นางลาวทองเป็นภรรยา นั้น เป็นเพราะคุณแฉกต้องจำใจจากนางพิมไปทั้ง ๆ ที่เพิ่งเข้าหอได้ 2 วัน ยอมรับสึกเปล่าเปลี่ยวว่าเหวและคิดถึงนาง นอกจากนั้นยังต้องเป็นแม่ทัพใหญ่ทำหน้าที่บังคับบัญชาคุณแฉกและปกครองไพร่พลพร้อมเสร็จ ซึ่งเป็นความรับผิดชอบอย่างสูงสำหรับเด็กหนุ่มอายุเพียง 17 ปี และในระหว่างรบพุ่งคุณแฉกก็ต้องใช้ทั้งสติปัญญาไหวพริบและเชิงอาวุธต่อสู้กับข้าศึก แฉกเหลือเกินว่าคุณแฉกในวันนั้นยอมรับเกิดความเครียดขึ้นทั้งร่างกายและจิตใจ เมื่อชนะข้าศึกศัตรูแล้ว แฉกคำแมนและนางศรีเงินยวง นำลูกสาวคือนางลาวทอง ที่อายุ 15 ไฉไลเสียกับนางพิมมากำหนด คุณแฉกยอมรับเอานางไว้เพื่อลดความเครียดของตน เพราะฉะนั้นนางลาวทองจึงเป็นเครื่องบำบัดอารมณ์ในชั้นต้นและเป็นสิ่งทดแทนนางพิมในความรู้สึกของพลายแก้วในเวลาต่อมา ตัวอย่างที่แสดงว่าพลายแก้วเห็นนางลาวทองเป็นตัวแทนของนางพิมคือตอนนางลาวทองปักมาน :

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.122.

ยื่นพิศคุณองลาวทองมัก
 นั่งเต็มเสงี่ยมงามทั้งกายา
 ยิงแสนพิศวาสจะซาดจิต
 ฝีมือ่านลาวทองก็ตองใจ

น่ารักฝีมือเจ้าหนักหนา¹
 ละม้ายหน้าเจ้าพิมพิลาไลย
 หวนคิดถึงพิมเพื่อนพิสมัย
 ใคกับฝีมือพิมก็ย้มมอง

และตอนปลายแก้วเผือกตัวปลั่งปากเรียกนางลาวทองเป็นนางพิมว่า :-

ช่างรู้เรื่องนิทานมารประจัญ
 ถึงในอยุธยาธานี

ฉลาดล้นหญิงใดในกรุงศรี²
 ไม่เหมือนฝีมือพิมไอยลาวทอง

ธรรมเนียมการยกลูกสาวให้เป็นของกำนัลหรือรางวัลแก่ชายที่มาทำคุณประโยชน์
 ให้แก่บ้านเมืองหรือบิดามารดานั้น กุจะเป็นความนิยมอยู่ในสมัยโบราณ เพราะปรากฏหลักฐาน
 อยู่ในวรรณคดีเรื่อง พระอภัยมณี, ไกรทอง, บางทียกให้เป็นตัวประกัน เช่นในเรื่อง
อิเหนา, ขุนช้าง-ขุนแผน ฯลฯ เป็นต้น กษัตริย์หรือแม่ทัพนายกองจำเป็นจะต้องรับหญิงนั้น
 ไว้เป็นสนมหรือภรรยา แต่งตั้งให้อยู่ในฐานะอันควรเพื่อเป็นการประสานไมตรีและเป็น
 เกียรติแก่ผู้ให้และผู้รับ ขุนแผนรับนางลาวทองไว้ก็ด้วยเหตุผลทางการเมืองเช่นกัน แต่
 ความสัมพันธ์ในชั้นผิวเมียและความจงรักภักดีของนางลาวทองที่ตามผัวลงมาอยุธยาอม
 ผูกพันน้ำใจขุนแผนไว้ได้ และขุนแผนก็มีไคล้ประเพณีพาเมียน้อยมาไหว้เมียหลวงตั้งคำ
 กลาวของขุนแผนว่า

เมียพี่คนน้อยจอมทอง
 เป็นลูกกวนบ้านใหญ่พี่ไมพราง
 พี่พามาหมายจะให้ไหว้เจ้า
 ล้มไปไม่ทันจะปรองคอง

พ่อแม่ให้ครองพามาต่าง³
 ชื่อนางนี้ชื่อเจ้าลาวทอง
 พอเกิดความขวางเข้ามาขัดข้อง
 สองเจ้าจงเอ็นดูพี่เถิดกรา

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น. 226.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 227.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 276.

ระหว่างที่ขุนแผนไม่อยู่นั้น นางวันทองถูกสังคมและวัดนธรรมบีบคั้นจิตใจและร่างกายอย่างหนักหน่วง นอนอยู่กับตัวไค้สองวันก็คองถูกพรากไปทัพ ไม่รู้ว่าจะเป็นหรือตาย ขุนช้างก็เอากฎหมายมาขู่เชื่อว่าพลายแก้วตายในการรบ ทำให้กองทัพไทยต้องพ่ายแพ้ เมียต้องถูกริบเป็นหม้ายหลวง ให้รีบแก้ไขด้วยการแต่งงานใหม่เสีย แม็กคั้นละโมภเงินของเขยใหม่ เขียนตีลูกสาวให้เข้าหอไม่เว้นวัน จะหมายพียงนางทองประศรีก็ถูกตัดรอนทอดทิ้ง อนุสรณ์ทุกสิ่งของพลายแก้วเช่นเรือนหอ ต้นโพเสี้ยงตาย ถูกขุนช้างทำลาย แต่นางวันทองยังมีความหวังครั้งสุดท้ายจากคำทำนายของชวีรุจ ว่าขุนแผนยังมีชีวิต และจะกลับมาในเร็ว ๆ วัน นางจึงทนทุกข์ทรมารคอยผัวอยู่ ครั้นขุนแผนกลับมา นางก็ใจจนน้ำตาตก กอดเท้าผัวเลาความทุกข์ยากให้ฟัง ขุนแผนโกรธเกรี้ยวซักถาม จะไลพันขุนช้างเสียให้สมแดน นางวันทองที่กำลังสมหวังเพราะผัวกลับมาและจะได้แก้แค้นขุนช้าง ก็ถูกนางลาวทองโผล่หน้าออกมาขัดจังหวะ พุคเคื่อนสติขุนแผนมีเนื้อความกระทบกระแทกนางวันทองว่า :-

พียงความข้างเคียวมาค่วนโกรธ
 เขานั้นเป็นอย่างไรจึงไม่กลัว
 จะมียอมอย่างไรที่ไหนหรือ
 ตันเล็กพอจึ่งนึกคะนองครอง
 เขามีไซ้ค่อทั้งสันหลังเหล็ก
 ทั้งทานแมยาก็ยอมเอา

คุณโทษยังไม่เห็นว่าคี่ชั่ว¹
 เมื่อเมียดัวเคยอยู่เป็นคูครอง
 จึ่งกล้าแข็งแย่งยื้อทั้งหอห้อง
 พึ่งน้องเกียดอย่าเพอละเมอเมา
 เขาเด็กเล็กอยู่เมื่อไรที่ไหนเล่า
 เขาจึ่งกล้าเข้าไค้พร้อมเพรียงๆ

กวีได้บรรยายความรู้สึกของนางวันทองตอนนั้นว่า "คิงฟ้าผ่าหัวแตกสีกเจ็ดเสียง" แสดงถึงความตระหนกตกใจ เสียใจ ผิดหวัง และมึนงง นางหมดสติยั้งคิด ตะโกนค่านางลาวทอง ไม่พียงเสียหามปรามและประนีประนอมของขุนแผน การปะทะคารมรุนแรงเข้าจนถึงขั้นจะลงไม้ลงมือ ขุนแผนเข้าขวางและห้ามปรามนางวันทองก็ไม่เชื่อ และยังหันมาเล่นงานขุนแผนทั้งหยิกข่วนประชดประชันจนขุนแผนเลือดขึ้นหน้า จึ่งคูนางไปว่า

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.277.

เอะเอาแล้วสิเจ้าวันทอง
 คึงคือถือนึกไม่คิดตัว
 ชั่วพิงใจเป็นผัวเจ้า
 ออย่าหนักไปน้กมกชดใจ
 ถ้ารักตัวกลัวตายจงวายแค้น
 ถ้ามีฟังยังยืนยืนเข้ามา

เกินหนักแล้วน้องไม่เกรงตัว¹
 ถึงมิกกลัวก็จะเกรงบ้างเป็นไร
 หาได้ช่วยเรามาเป็นผัวไม่
 มาตีปลาหน้าไซให้เสียปลา
 ออย่าเบรียงแปรนแปรนนักจักชายหน้า
 มีอายชาวพาราก็ดูเอาๆ

นางวันทองไต่ฟ้ง เช่นนั้นก็นึกหวังและเสียใจ จึงคิดพ้อตอบว่า :-

รู้แล้วว่าไม่รักอย่าทักว่า
 แกล้งพามาบานประจานเรา
 ไต่แต่เพียงอ้อกาลสีเมือง
 ถ้าไต่ก็ไปกว่าน้อยานึกบอง

จะฆ่าเสียก็ฆ่าเถิดหนาเจ้า²
 พอรูเท่ากันสิ้นเจ้าคืนทอง
 ยิ่งตั้งเรื่องประหนึ่งจะหุบดอง
 จะลงรอนรับที่กลางเป็นอ่างน้ำ

ฯลฯ

ว่าพลาง โจนขึ้นบนสะพาน
 สิ่งไรมิให้เป็นที่ราศี
 ทั้งน้ำมันกระจกกระแจะแฉ่ง
 ให้สิ้นหายวายชาติของคนเท็จ

จะตักน้ำล้างบ้านเอาคืนสี่³
 น้ำท่ามีอยู่จะดูเข็ด
 จะทิ้งไว้ให้แห้งเป็นสะเก็ด
 จะซุกเว็จพื้นดินให้สิ้นรอย

หลังจากนั้นนางก็กล่าววาจาตัดขาดว่า :-

ขาดเค็ดเสร์จกันในวันนี้
 ถึงพระอินทร์ลงมาวาก็อย่าคอย

ไม่มีอาลัยเท่าปลายก้อย⁴
 ที่วันทองนั้นจะถอยมากินดี

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 282.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 283.

เท่านั้นและขุนแผนก็บังคาลโทษถึงขนาดชักดาบออกเงืองว่าจะจิกหัวนางวันทองลงมาทำทิ้งเสีย นางวันทองวิ่งหนีเข้าเรือนไปได้ ขุนแผนก็พานางลาวทองไปอยู่บ้านเขาสนไถ่ กับมารดา

พฤติกรรมของขุนแผนทำให้ดูเหมือนสิ้นอาลัยโยคีกับนางวันทอง เพราะหลงเมียใหม่ ถ้าพิจารณาจากกรกระทำของนางวันทองในวันที่ขุนแผนเพิ่งมาถึงแล้วก็น่าเห็นใจขุนแผน ที่ถูกเมียเก่าว่าสมประมาทต่อหน้าบริวาร ซ้ำขุนแผนพยายามจะปรองคองเมียน้อยเมียหลวง นางวันทองก็เฝ้าแต่หึงหวงอาละวาดจะตบตีเมียน้อยฝ่ายเดียว ขุนแผนจึงไม่สามารถจะใจเย็นอยู่ได้ เพราะตระหนักถึงศักดิ์ศรีและสิทธิของตนว่าต้องปราบเมียให้อยู่มิฉะนั้นจะไปปกครองใครเขาได้ ความดีในตัวในข้อนี้จะได้เห็นได้จากกฎหมายตราสามดวง เรื่องตัวเมีย มาตรา 34 ว่า

ถ้าหญิงจะมาทำชู้กวนตัวคนถึงเรือนคนแลหญิงเจ้าตัวคาคีหญิงชู้ถึงชาติคใช้อย่าให้ใหม่หญิงเจ้าตัวนั้นเลย เหตุหญิงชู้ถูกเจ้าตัว ถ้าหญิงเจ้าตัวตบตีพันแทงหญิงชู้มีบาดเจ็บ ถึงสาหัสใช้ ให้ใหม่หญิงเจ้าตัวให้แกหญิงชู้โดยบาดเจบนั้นลาหนึ่ง ให้ใหม่ชายเจ้าตัวอีกโสศหนึ่ง โดยพระราชกฤษฎีกาเป็นข้าอาญาสาร เหตุชายปรัมเมียตนมิได้

ความโกรธที่นางวันทองคาประจานและตบครอนประกอบกับมีนางลาวทองเป็นลึงชดเชยอยู่แล้ว ขุนแผนจึงลืมนางวันทองไปชั่วขณะหนึ่ง ครั้นหายโมโห ก็ทวนนึกถึงความรักความหลัง ย้อนกลับไปหานางก็สายไปเสียแล้ว พบแต่ภาพนางนอนเคียงขุนช้างอยู่ เมื่อบอกกล่าวพันโซคติ ก็ใคร่รู้ความจริงว่าเมียก็ยังคงซื่อสัตย์กับตนอยู่ แต่ที่เสียตัวไปเพราะความหุนหันพลันแล่นของตน แลแล้วก็กลัวว่าขุนใจจริงเกียจที่นางมีมลทิน เพราะขุนช้างจะฟ้องร้องก็ไม่ได้สงสารนางจะขายหน้า นางวันทองเองก็ยังพกความแค้นไว้เต็มอก ไม่ยอมมองหน้าขุนแผนอีก ขุนแผนจึงจำต้องตัดใจจากนางไปทั้งรักและแค้น ต่อมาเมื่อนางลาวทองถูกพรากไปอยู่ในวังขุนแผนก็ยอมรับกับนางทองประศรีว่า:-

ลาวทองนอนอยู่ในห้อง

ลูกก็ลืมวันทอง เสียสนิท¹

การยอมรับความจริงเช่นนี้ แสดงให้เห็นว่าในส่วนลึกของหัวใจนั้นขุนแผน
ยังรักนางวันทองอยู่ เพราะฉะนั้นเมื่อไม่มีนางลาวทอง ขุนแผนจึงเป็นตัวของตัวเอง
อีกครั้งและ ได้ลักพานางวันทองไปครองรักกันอยู่ในป่า จนนางทองแก่จึงได้พาออกมา
ดูแก่โทษ สู้ความชนะขุนช้าง อย่างไรก็ตามการที่ขุนแผนคิดคุกในตอนที่นางทอง
ไปทูลขอลาวทองมาอยู่ด้วยนั้น ก็ไม่ใช่เพราะขุนแผนรักนางลาวทองมากเท่านั้น
ทอง แต่ขุนแผนคำนึงถึงความจงรักภักดีของนางลาวทองและคำสัญญาที่ได้ให้กับบิดา
มารดาของนางไว้ ดังตัวอย่างขุนแผนรำพึงว่า :-

ไอ้เพื่อนยากจากเมืองมาอยู่ใต้
วันทองแก้วกิริยาก็มาครอง
พลกัณฑ์ตัวต้องไปค่าบาก
ถ้ำรูขาวเข้าไปถึงในวัง
เราไต่สัญญาว่าจะเลี้ยง
จะเพิกเฉยเลยละให้ลับ

มาจำใจพลัดพรากไปจากห้อง²
สงสารน้องประหนึ่งพี่ไม่อินัง
ตราตราครอมาใจในเขตขัง
เห็นจะตั้งตาคอยให้ไปรับ
ไม่หลีกเลี้ยงย่อนยอกกลอกกลับ
เป็นเห็นกลับเมียสองที่คองใจ

แม้ขุนแผนจะมีเมียใหม่อีกถึง 2 คน คือนางแก้วกิริยาและนางบัวคลี่ ขุนแผนก็ไม่มี
ความรักใคร่ผูกพัน เพือนางวันทอง ซึ่งแม่จะมีมลทินอย่างไรก็ตั้งใจไม่ขาด นางบัวคลี่นั้น
ได้แล้วก็ฆ่าเสียไม่นึกอภัยว่านางเป็นชาวป่าชาวคองย้อมมีเวลาเห็นผิดเป็นชอบบ้าง ส่วนนาง
แก้วกิริยาขุนแผนได้แล้วก็ลืม ฝ่ายหญิงต่างหากที่รักชาติตัวไว้คอยขุนแผน

เมื่อขุนแผนคิดคุกและขุนช้างจูงนางวันทองไป ขุนแผนก็อาจจะปลงตกว่าถ้าออฉฉาว
จุกกันกลับไปกลับมา นางวันทองซึ่งเป็นคนกลางก็จะต้องถูกประจานอับอายขายหน้าหนักขึ้น

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 367.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 496.

ทั้งกฎหมาย ("ผิวเมีย" มาตรา 15) ก็ห้ามมิให้ผู้รับเมียที่มีชู้ไว้เลี้ยงคู่อีก¹ โดยเฉพาะ
 มาตรา 5 ระบุว่า ผู้ที่ได้รับสินไหมจากชายชู้แล้ว และเมียยังทำชู้อีก ก็เอาผิดกับชายชู้
 ไม่ได้² ชุณแผนก็รู้กฎหมายอย่างดีและเห็นแก่หน้าของนางวันทองด้วย ตนเองก็ถึงคราว-
 เคราะห์หัดองค์คึกคูกานันในปี (รู้จากคำทำนายของสมภารคง, หน้า 131) ชุณแผนจึงไม่ชวน-
 ขวายที่จะสร้างเวรกรรมให้ตนเองและลูกเมียอีกต่อไป ทั้งยังมีนางแก้วกิริยามาปรนนิบัติ
 ทดแทนอยู่ถึงในคุก ไม่ทำให้ชุณแผนว่าเหวเหมือนอย่างเคย ชุณแผนจึงระงับใจได้

ความรักของชุณแผนมาเกิดรุนแรงอีกทีหนึ่งก็ เมื่อพระไวยไปพราวแม่มาไว้ใน
 เรือนเดียวกับตน ชุณแผนแอบไปได้เสียกับนาง และในวาระสุดท้ายของชีวิต เมื่อนางถูก
 ประหาร ชุณแผนก็ได้แสดงความรักอย่างใหญ่หลวง ด้วยการกระโดดเข้าคร่อมนางเอา
 หลังรับคมดาบเพชรฆาตไว้ แสดงถึงน้ำใจของชุณแผนที่ยอมตายแทนนางได้

ตัวอย่างที่ชุณแผนเอาตัวรับคมดาบคือ :-

ขบพันกันก่อควนทองไว้

ชุณข้างร้องไปชิงไว้ทวาร³

เพชรฆาตดาบยาวก้าวย่างมา

ชุณแผนโถมถาคร่อมเมียไว้

ดูครคร่าควากันอยู่คั่นคี่ง

พันผึ่งถูกชุณแผนหาเข้าไม่

ดาบยวบยับยับเป็นไป

เข้ากลมรุมจุดได้ชุณแผนมา

แม่ชุณแผนจะเคยรบทัพจับศึกและฆ่าคนมามากมาย เมื่อเห็นภาพนางวันทองถูกพัน
 คอขาดกระเด็น ชุณแผนก็ยังทนไม่ได้ ถึงตัวอย่าง

ชุณแผนก็ล้มลงทั้งยืน

ปืนจะไม่คงคืนชีวิตได้⁴

¹มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ฯ ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1, เล่ม 2, น.8-9.

²เรื่องเดียวกัน, น.5.

³พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ชุณข้าง-ชุณแผน, น.882.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 883.

ข้อความทั้งหมดที่บรรยายมานี้ย่อมเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าขุนแผนเป็นคนรักเดียวใจเดียว ที่มีเมียหลายคนก็เพราะแรงผลักดันทางสังคมประเพณีเป็นเหตุสำคัญ ทั้งพฤติกรรมก้าวร้าวคู่คนที่ขุนแผนทำกับนางวันทองนั้นมิใช่เกิดจากธรรมชาติในตัวฝ่ายเดียว แต่เป็นความจำเป็นที่ขุนแผนต้องทำเพื่อรักษาศักดิ์ศรีของตน และทำตามความสำนึกในหน้าที่และสิทธิของสามี

4.3 นางวันทอง

เรามักจะได้ยินสำนวนว่า "นางวันทองสองใจ" กันอยู่เสมอ ในหมู่นักอ่านวรรณคดีหรือชาวบ้านที่เคยได้ยินได้ฟังการขับเสภาเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน มาจนกระทั่งชื่อ "นางวันทอง" กลายเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้เรียกขานหรือหมายถึงหญิงมากชู้หลายผัวอยู่ในความเข้าใจของสังคมไทย

ถ้าศึกษาเฉพาะเนื้อหาแล้ว นางวันทองเป็นหญิงที่มักมากในกามคุณจริง เพราะนางเป็นเมียขุนแผนอยู่เพียง 2 วัน (ไม่นับเวลาที่ได้เสียกันก่อนหน้าการแต่งงาน) ก็กลับไปเป็นเมียขุนช้าง ครั้นมีเรื่องถึงโรงถึงศาล พระเจ้าแผ่นดินก็ตัดสินไม่ได้ว่าจะยกนางให้เป็นสิทธิของใคร ยอมให้นางเป็นคนกลาง ตัดสินใจเองว่าจะเลือกเป็นเมียข้างใด นางก็รักที่เสียคายน้อง เป็นเหตุให้สมเด็จพระพันวษากริ้วรับสั่งให้ประหารชีวิตนางเสีย จะได้ไม่เป็นกาลีแกบ้านเมืองต่อไป

แต่เมื่อศึกษาสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมซึ่งเป็นพื้นฐานปรากฏอยู่ในวรรณคดีอย่างละเอียดแล้ว ทำให้มีความคิดตรงกันข้ามว่านางวันทองไม่ใช่หญิงสองใจ นางเป็นหญิงที่จงรักภักดีต่อสามีอย่างเที่ยงแท้ สังคมและวัฒนธรรมต่างหากที่ผลักดันให้นางต้องมีมากชู้หลายผัว

เริ่มตั้งแต่ความสัมพันธ์กับครอบครัว นางพิมมีความใกล้ชิดกับมารดาเป็นส่วนใหญ่ เพราะบิดาเสียชีวิตตั้งแต่ยังเยาว์ เพราะฉะนั้นนางจึงรับเอาบุคลิกลักษณะและนิสัยใจคอของนางศรีประจันไว้ กล่าวคือ ไม่มีความอดทน ไม่หนักแน่น หูเบา และไร้เหตุผล

การที่นางศรีประจันมีลักษณะนิสัยเช่นนี้ก็อาจเป็นเพราะเทือกเถาเหล่ากอของนางเป็น "เศรษฐีมีพันธุ์" การเลี้ยงดูมธุมนครสาวจึงระแวงระวังมากเกินไปไม่ปล่อยให้เด็กฝึกใช้ความคิด หรือรู้จักตัวเองบ้าง ลักษณะนิสัยของนางศรีประจันตามที่กล่าวมาไม่อดทน จะเห็นได้ตอนเจ็บท้องจะคลอดนางพิมว่า :-

กลิ้งเกลือกเสือกร้องก้องทั้งเรือน จิตประหวั่นพ่นเพื่อนไม่สมประดี¹

ถ้าเทียบกับนางเทพทองตอนคลอดขุนช้างซึ่งเป็นเด็กอ้วนใหญ่กว่านางพิม มากนัก นางเพียงแต่ :-

บิดตัวเรียกผัวหาพ่อแม่ ร้องเบื้อนเขื่อนแะไม่เอาสำไ้²

และเมื่อเด็กขวางตัวทำให้คลอดยากนางก็ "ร้องครางพลางกลอกหัว" ส่วนนางทองประศรีคลอดพลายแก้วก็ "เจ็บท้องร้องแรกอยู่เวียววาย"³ ครั้งเดียวเท่านั้น ไม่มีใครถีบตัวคั้นรนหรือร้องก้องไปทั้งเรือนเหมือนนางศรีประจัน

สำหรับใจคอไม่หนักแน่น หูเบา และไร้เหตุผลจะเห็นได้ตั้งแต่ขุนช้างมาสู่ขอ ก็จะยกลูกให้ ครั้นขุนช้างซักช้า ขุนแผนจึงมาขอถอน นางก็เห็นดีด้วยกับฝ่ายขุนแผน เมื่อขุนช้างมาลวงว่าขุนแผนตาย นางวันทองต้องเป็นหม้ายหลวงนางก็เชื่อ ไม่ยอมฟังคำทักท้วงของพระสงฆ์องค์เจ้า บังคับลูกสาวให้มีผิวใหม่จนได้ แต่เมื่อขุนแผนกลับมาต่อว่านางก็ยกลูกสาวคืนให้อีกดังคำพูดว่า :-

ฟังปลัดเข้าห้องไ้สองวัน

พออยากคิดเคียดจันท์เอาคืนไป⁴

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.9.

² เรื่องเดียวกัน, น.5.

³ เรื่องเดียวกัน, น.7

⁴ เรื่องเดียวกัน, น.3๖6.

ความไม่หนักแน่นมั่นคงเช่นนี้ ได้ถ่ายทอดให้นางพิมพ์ไฉวช่วย เพราะฉะนั้นนางอยู่
 ก็นักกับคนไหนนานก็รักคนนั้นไปชั่วระยะหนึ่งตามความใกล้ชิด กลายเป็นคนตัดสินใจไม่ได้
 เพราะไม่รู้ความต้องการของตนเอง เมื่อถูกคาคันให้เลือกเอาหนึ่งในสามคนคือ ด้ว ลูก
 หรือ ชู นางจึง ลังเลใจ เพราะด้วเป็นความสุขทางเพศ ชูให้ความสุขทางกาย และลูก
 ก็เป็นเลือดคนนอก เข้าประเภท "รักพี่เสียดายน้อง" อาการอ้ออึ้งตัดสินใจไม่ได้ของนาง
 จึงทำให้สังคมตีความหมายว่านางสองใจ ซึ่งถ้าพิจารณาจากคำตอบของนางว่า :-

ความรักขุนแผนก็แสนรัก
 สูลำบากบากมุกปามาค่วยกัน
 ขุนช้างแต่อยู่ด้วยกันมา
 เงินทองกองไว้มิให้ใคร
 ไขมันไวยเล่าก็เลือกพี่นอก

ช่วยรวมยากมากไม่เคียดค้นที่
 สारพันอคอดมดนมใจ
 คำหนักหาไคววให้เคื่องไม่
 ข้าไทโซสอยเหมือนของตัว
 ก็ยิบยกรักเท่ากันกับด้ว

จะเห็นว่านางรักขุนแผนและพระไวยซึ่งเป็นเลือดเนื้อของขุนแผนด้วย แต่หากที่
 นางเป็นคนไม่ใช่เหตุผลนัก จึงไม่เข้าใจคำสั่งของพระพันวษาที่ว่า :-

จะรักชูชงด้วมึงกลัวอาย

จะอยู่ด้วยลูกชายก็ไม่วา²

กลับไปกลัวเกรงแต่พระราชอาญาว่าจะตอบไม่ถูกใจ จึงเลือกตอบกลาง ๆ เอา
 ไว้ ดังความคิดของนางว่า :-

จะว่ารักขุนช้างกระไรได้
 รักพอลูกหวงกิ่งคางชีวิต
 ออย่าเลย พูลเป็นกลางไว้

ที่จริงใจมิได้รักแต่สกัน³
 แม้นพูดผิดจะพิโรธไม่ไปรดปราน
 ตามพระทัยท้าวจะแยกให้แตกฉาน

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.865

² เรื่องเคียวกัน, น.864.

³ เรื่องเคียวกัน, น.865.

บุคลิกภาพของนางในลักษณะนี้จึงถูกจารึกไว้ในประวัติวรรณคดีว่า "นางวันทอง
สองใจ"

อนึ่งถ้าจะยกเอากฎหมายฉัวเมียบางข้อมาจับพฤติกรรมของนางวันทองแล้วจะ
เห็นว่ากล่าวหาถึงกล่าวไม่ให้ความยุติธรรมต่อนางนัก เช่น มาตรา 51 ตอนหนึ่งระบุ
ว่า:-

สามีภรรยาครึ่งโกรซหึ่งเตียงเคียงกัน แลชายโกรซแหหญิงแถมเอาสิน
เดิมและทรัพย์สินของลงจาก เรือนนี้หญิง แล้วเอามีคพรา ขวาน ฟันเสาะเรือน
เสาะหอหญิงเสีย แลชายไปอยู่ ณ เรือนบิดามารคาก็ดี ฟันองพองฟันชู้แห่งชายก็
ดี ทานวาชายไปวันเคียวนั้นขาดจากฉัวเมียกัน ทานมิให้หญิงนั้นสงชั้นหมากเลย
ทานวาชายนั้นเอาใจออกห่างจากหญิงแล้ว ถ้าหญิงจะมีชู้มีฉัว ทานวาหาโทษมิ-
ได้เลย¹

พฤติกรรมของขุนแผนที่ชักดาบออกไล่พ้นนางวันทองและประกาศตัดขาด พานาง
ลาวทองกลับไปอยู่บ้านมารดาที่กาญจนบุรีนั้น น่าจะเข้าข่ายกฎหมายข้อนี้ เพราะฉะนั้นขุนแผน
ไม่มีสิทธิ์ที่จะเป็นสามีของนางแล้ว ทั้งนางก็ได้อยู่กับขุนช้างอย่างถูกต้องประเพณีมาเป็น
เวลานานกว่า 3 เดือน หมกอำนาจอการฟ้องร้องแล้ว² นางวันทองจึงควรจะเป็นภรรยาของ
ขุนช้างตามกฎหมาย ขุนแผนผู้หวนกลับมาลักพานางไปในภายหลัง ย่อมไม่มีสิทธิ์ในฐานะ
สามี และควรเปลี่ยนฐานะเป็นชายชู้แทน ขุนช้างก็คงตระหนักในสิทธิตามกฎหมายของตนดี
จึงได้ฟ้องร้องว่าขุนแผนลักเมียตน แต่เมื่อพิจารณาคดีกันในศาล นางวันทองก็เข้าข้างขุนแผน
บุคลิกภาพและวิธีการให้ปากคำสอบสวนของขุนแผนก็ได้เปรียบกว่าขุนช้าง ทั้งขุนช้างเองก็
ลืมนำอ้างถึงกฎหมายข้อนี้ ดังนั้นขุนช้างจึงแพ่ความ และนางวันทองก็กลายเป็นหญิงมีชู้ไป

¹มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ฯ, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1, เล่ม 2, น. 64-5
"ฉัวเมีย."

² เรื่องเคี้ยวกัน, เล่ม 1 มาตรา 10, น. 299, "รับฟ้อง"

ขอบกพรองของกฎหมายที่มีส่วนบีบคั้นให้นางวันทองต้องมีผู้สองคนก็คือกฎหมาย "กบฏ" ซึ่งกำหนดโทษสถานหนักสำหรับแม่ทัพ นายกองที่อาสาหรือถูกใช้ให้ไปทำสงคราม ถ้าเกิดพ่ายแพ้ต้องดอยทัพกลับก็ตี หรือแพ้เพราะแม่ทัพถูกฆ่าตายในที่รบก็ตี บุคคลที่รอดชีวิต กลับมาจะถูกลงโทษลดหลั่นกันไป จนถึงขั้นประหารชีวิต ความเคียดแค้นนั้นลูกความมาถึงครอบครัวด้วยคือบริวารพี่สมบัตินี้และลูกเมียเข้าเป็นของหลวง ดังตัวอย่างในมาตรา 21, ข้อ 25 ว่า :-

อนึ่งพระเจ้าอยู่หัวฯ ให้ผู้ใดทำการรบสงคราม แด้มันหลบหลีกละการรบสงครามเสีย ให้ตัดศีรษะเสียไว้ ถ้าพระเจ้าอยู่หัวฯ โทษ ให้ไปต่อรบ-
ข้าศึกแก่ตัว ถ้าแก่ตัวใดคุมโทษ ถ้าไม่แก่ตัวได้ โทษคุมตาย บุตรภรรยาอย่า
เลี้ยง¹

หรือมาตรา 18 ข้อ 43 ระบุว่า :-

อนึ่ง พระผู้เป็นเจ้า ให้ผู้ใดไปทำการรบสงคราม ท่านว่าให้เอาชีวิต
เป็นแดนแทนพระ เกษพระคุณ อายายอบอนดอยทอดอราชศัตรูสักอันเลย... ผู้
ใดหนีละตาทัพเสีย ให้ฆ่าเสีย อย่าให้คุยเยี่ยงหย่างกัน และบุตรภรรยาทรัพย์-
สิ่งของให้เอาเป็นหลวง²

อาการละทิ้งทัพนั้นหมายถึงการดอยทัพนั่นเอง นับว่าไม่ยุติธรรมสำหรับแม่ทัพและครอบครัวของเขาอย่างยิ่ง เพราะการสงครามเปรียบเสมือนการ เล่นกีฬา ขอมมีผู้แพ้และชนะ จะหวังแต่เพียงชนะตายเดียวไม่ได้ เมื่อกฎหมายระบุให้ฆ่าผู้ดอยทัพ และให้บริวารพี่สมบัตินี้ตลอดจนภรรยาข้าราชของแม่ทัพผู้แพ้หรือตายในหน้าที่ราชการ ขอมเป็นราชภัยที่โหด

¹มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1, เล่ม 2, น. 482.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 479.

ร้ายและเกรงกลัวของสังคมสมัยนั้น วิธีแก้ไขของครอบครัวก็อาจจะนิยมทำ 3 วิธีคือ ยอมให้จับไปเป็นหม้ายหลวงเสียโดยดี, ยอมให้รับทรัพย์และข้าไท ส่วนภรรยาพาลูกหนีกระเจิงเข้าป่าไปหรือหลบหนีซ่อนตัวอยู่ในต่างเมือง หรือยอมแต่งงานกับชายอื่นเพื่อให้ได้ชื่อว่าไม่ไชภรรยาของผู้ตาย สำหรับการตัดสินใจของนางวันทองขึ้นอยู่กับนางศรีประจัน ที่เลือกเอาประการที่สาม ยอมให้ลูกสาวมีสามีใหม่ดีกว่าจะปล่อยให้หม้ายหลวงหรือหนีไปทุกซักราชอยู่กลางป่า ประกอบกับนางศรีประจันเป็นคนหูเบา ซาคการใคร่ครองให้รอบคอบ ผสมกับความโลภในทรัพย์สินของขุนช้าง เขาควย จึงได้บังคับให้นางวันทองแต่งงานกับขุนช้าง

ไม่เพียงแต่กฎหมายจะบีบคั้นโดยตรง วิธีการเลี้ยงดูแลสิทธิของมารดาซึ่งมีต่อบุตรก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้นางวันทองช่วยตนเองไม่ได้ ไมกล้าตัดสินใจหรือกระทำการรุนแรงใด ๆ ที่แสดงถึงความไม่รู้จักมารดา เพราะเด็กสมัยโบราณถูกอบรมให้เชื่อฟังและทำตามผู้ใหญ่ โดยเฉพาะเด็กหญิงจะมีมารดาเป็นแบบฉบับของพฤติกรรม เป็นผู้ถ่ายทอดค่านิยมของสังคม และการศึกษามาตั้งแต่เด็ก ซึ่งการศึกษาส่วนใหญ่เน้นการเลียนแบบให้คุ้นเคยทางศิลปะ และปลูกฝังอารมณ์อันอ่อนไหว นางวันทองจึงเป็นหญิงเจ้าอารมณ์ ฉุนเฉียวปากจืด และตัดสินใจไม่ได้เหมือนนางศรีประจัน แต่สวนที่รับมาคืองานคานฝีมือ เช่น แกะสลัก เย็บปักถักร้อย ทำอาหาร ฯลฯ เป็นต้น การเลี้ยงดู และการศึกษาอบรมดังกล่าวแล้วไม่ช่วยให้เด็กหญิงสมัยนั้นมีความคิดริเริ่มหรือกล้าแหวกประเพณีเป็นอันขาด นอกจากนั้นกฎหมายยังยินยอมให้บิดามารดานำบุตรหญิงชายไปขายเป็นข้าทาสของใครก็ได้ แสดงให้เห็นว่าสังคมสมัยนั้นไม่ให้สิทธิแก่ผู้เป็นเด็กเลย ผู้ใหญ่เป็นเจ้าของชีวิตและเป็นผู้ชี้ทางดำเนินชีวิตให้เด็ก โดยเฉพาะเด็กหญิงจะไม่มีโอกาสได้เป็นตัวของตัวเอง เนื่องจากวิธีการเลี้ยงดูและการศึกษาอบรมดังกล่าวแล้ว ดังนั้นเราจึงเห็นวาทะพาทและพฤติกรรมของนางวันทองดำเนินไปตามคำบงการของนางศรีประจันแต่ฝ่ายเดียว นางพอใจใครก็ยกลูกสาวให้คนนั้น สิทธิของมารดาจะหมดไปเมื่อลูกสาวมีสามี แต่เมื่อสามีตายอย่างกรณีของขุนแผนกับนางวันทอง ลูกสาวก็กลับมาเป็นสิทธิของมารดาใหม่ ทั้ง ๆ ที่ในสภาพการณ์เช่นนั้นนางวันทองควรจะเป็นช่วยตนเองได้แล้ว จะหลบหนีแม่ไปอยู่กับนางทองประกีก็ทำได้ ดังพฤติกรรมที่นางร้องตามนางทองประกีว่า :-

ไปรศหัวแกจนให้พนักย

ลูกจะไปอยูกาณจนบุรี¹

แตนางศรีประจันไม่ยอม กลับชวว่าจะเขียนตีเหมือนเด็ก ๆ ว่า :-

จะอยูกาณจนบุรีก็มึงไป

กูมิใส่เอาค้วยไม่มีไข²

แม่นางศรีประจันจะชู่เช่นนั้น ถ้านางวันทองกล้าตัดสินใจ แอบหนีตามไปเสีย
แต่วันนั้น หรือจะเป็นวันหลังก็อาจจะทำได้ เพราะมีเวลาในช่วงขุนช้างเตรียมงานอย่าง
เหลือเฟือ แตนางก็ช่วยตนเองไม่ได้ เผ่าแต่รับกรรมตามมารดาบัญชา แม้จะมีกิริยา
ภายนอกขี้ขิ้นบ้าง แต่จิตใจสำนึกที่เคยยอมตามจนชินเสียแล้วไม่อาจจะต้านทานความ
ต้องการของมารดาได้ เพราะฉะนั้นจึงได้ระบายความแค้นด้วยการคาชุนช้าง ถึง
แม่ สลับกับการร้องไห้เสียใจ รำพันถึงความทุกข์ยากของตนเอง อันเป็นพฤติกรรม
ที่ทางจิตวิทยาเรียกว่า "หันออกจากตัวเอง" (extrovert) คือการพิจารณาความ
ไม่ดีของคนอื่นที่เท่ากับตน และ "หันเข้าหาตัว" (introvert) เป็นการพิจารณาตน
เองว่าดีชั่วอย่างไร³ ถ้าทัศนคติทางค่าน "หันเข้าหาตัวเอง" รุนแรงกว่าก็จะทำโทษ
ตนเอง เช่นนางวันทองผูกคอตาย พฤติกรรมเช่นนี้สามารถศึกษาได้จากตัวละครฝ่ายหญิง
คนอื่น ๆ เช่น นางทองประศรี ศรีประจัน สร้อยฟ้า ศรีมาลา ฯลฯ เมื่อมีความทุกข์ใจ
อย่างแสนสาหัส จะเริ่มตนด้วยการควาสาเหตูก่อนแล้วจึงกลับมาบ่นรำพันน้อยใจในโชค
วาสนาของตน จบลงด้วยการร้องไห้ขอนอกกรหัว ฯลฯ เป็นต้น สังเกตได้ว่าพฤติกรรม
เช่นนี้เป็นของสตรีไทยโบราณ ซึ่งปรากฏอยู่ในบทบาทและพฤติกรรมของตัวละครฝ่าย
หญิงในวรรณคดีร่วมสมัยเช่น อิเหนา, พระอภัยมณี, ไกรทอง, ฯลฯ เนื่องจากถูกอบรม
เลี้ยงดูให้ช่วยตนเองไม่ได้คังกล่าวแล้ว เมื่อมีความคับข้องใจถึงขีดสุดจะหันกลับมาโทษ
ตนเอง และมักจะหมกมุ่นอยู่กับความคิดเช่นนี้เป็นเวลานาน ที่จะเปลี่ยนพฤติกรรมหันไป

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.259.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ ดร.ประมวญ คิคคินสัน, ทฤษฎีจิตวิทยาว่าด้วยบุคลิกภาพ, เอกสารทางวิชาการ
(มหาสารคาม:มหาวิทยาลัย วิชาการศึกษามหาสารคาม, 2511), น.78-80.

ช่วยตนเองไ้ทันห่วงที้อย่างนางทองประศรีนั้นน้อยมาก

อิทธิพลของสังคมและวัฒนธรรมอีกประการหนึ่งที่จะส่งนางวันทองไปสู่ทะเลแดงแกงก็คือ คานิยมของสังคมที่ตายทอดก้นคอ ๆ มาว่าสตรีต้องมีสามีคนเดียว และต้องเป็นภรรยาที่รัก เคารพ จงรักภักดี และอยู่ในโอวาทของสามี ดังคำสอนของนางศรีประจันวา :-

เนื้อเย็นจะเป็นซึ่งแม่เรือน
เข้าออกนอกในให้ระวัง
อย่าหึงหวงจงจาบประจานเงิน

ทำให้เหมือนแม่สอนมาแต่หลัง¹
ลูกนั่งนอนบนบงแกสามมี
อยากอกเกินกอนนิ้วไมพอที่

นางอัครสรสอนนางสรอยฟ้าว่า :-

ธรรมคาสตรีที่มีผิว
เพราะถ้าผิวตัวนั้นยังคุมเกรง
ถ้าผิวหึงคนเคียวเปลี่ยจอนาถ

ต้องเกรงยำจำกั้วผิวขมเหง²
ถึงคนอื่นครั้นเกรงมิเป็นไร
เหมือนลั่นธาคิลันเนื้อที่เชื้อไซ

ฯลฯ

นางบุษบาสอนนางศรีมาลาว่า :-

จงซื่อตรงต่อผู้รักตัวเกรง
ปรนนิบัติอย่าให้ชคนำใจเขา

อยากรั้นเกรงควากับข้าไท³
การเรือนการเยาเอาใจใส่

ฯลฯ

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.164.

² เรื่องเที่ยวกัน, น.788.

³ เรื่องเที่ยวกัน, น.815.

นางวันทองได้ปฏิบัติตนตามค่านิยมนี้ทุกประการทั้งในเวลาที่เป็นเมียขุนแผน และขุนช้าง แต่พฤติกรรมของนางค้านกับค่านิยมที่ให้หญิงมีตัวใครคนเคียว เพราะฉะนั้น เวลาถูกบังคับให้ตัดสินใจเลือกเพียงคนเดียว นางจึงเกิดความขัดแย้ง (Conflict) ขึ้นในใจ โนนก็เป็นตัว นีก็เป็นตัว (ตามกฎหมายทั้งสองคน) เลือกไม่ได้เพราะถูกสั่งสอนมาให้จงรักภักดีกับตัวไว้อย่างนั้น สังคมซึ่งกำหนดค่านิยมไว้อเองก็ไม่เคยเข้าใจหญิงที่มีความขัดแย้งเช่นนี้ ดังนั้นสมเด็จพระพันวษาจึงทรงพระพิโรธและทรงบริภาษนางว่า:-

- - - - -	+ คุณเป็นไฉนวันทอง ¹
จะจรรักษ์ขางไหนไม่ว่าได้	นำใจจะประคองเข้าทั้งสอง
ออกนั้นเขานี้มีสำรอง	ยิ่งกว่าทองทะเลอันล้ำลึก

อาลา

และรับสั่งให้ประหารชีวิตนางในที่สด

4.4 พระพันวษา

พระพันวษาเป็นแบบฉบับของพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช หรือระบบราชาธิปไตยในสมัยอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างครบถ้วน คือ "พระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะเป็นสมมุติเทพ และมีอำนาจเหนือชีวิตของผู้ที่อยู่ใต้ปกครองทุกคน"² ทั้งนี้เพราะไทยตั้งแต่สมัยอยุธยาเป็นต้นมาได้รับอิทธิพลความเชื่อตามลัทธิพราหมณ์ โดยฉานวัณธรรมขอมว่า "พระเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองอาณาจักรนั้นเป็นผู้สูงสุดเหนือประชาชน... ทรงเป็นสมมุติเทวราชสืบเนื่องมาจากดวงอาทิตย์ อาณาประชาราษฎร์ผู้อยู่ใต้

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.865.

² คร.ไพบูลย์ ช่างเรียบ., ลักษณะสังคมและการปกครองของไทย, (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2515), น.11.

ปกครองของพระเจ้าแผ่นดิน ย่อมอยู่ในฐานะไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน หรืออยู่ในฐานะข้าทาส
ที่จะต้องปฏิบัติตามคำบัญชาของพระเจ้าแผ่นดิน"¹ เพื่อจะสร้างคามยิ่งใหญ่และความ
ศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ จึงได้จัดให้มีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ตลอดจน
วางตัวบทกฎหมาย โดยเฉพาะกฎหมายเกี่ยวกับระบอบถึงพระราชอำนาจและเกียรติยศของ
พระเจ้าแผ่นดินไว้ในลักษณะต่างๆ กัน ผู้ใดจะบังอาจล่วงละเมิดมิได้

เพราะฉะนั้นพระเจ้าแผ่นดินในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชจึงมีพระอภัยมณี
ความเจ้าอารมณ์ สามารถรับสั่งให้ประหารชีวิตใครก็ได้ที่ทำให้ขัดพระทัย ดังตัวอย่างใน
เรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน ตอนสมเด็จพระพันวษาทรงลากระบือป่า และขุนไกรทำให้กระบือ
คืนเกล็ดหนีไป เป็นเหตุให้พระองค์ไม่ไคลากระบือ จึงทรงรับสั่งให้ประหารชีวิตขุนไกร
ความซัดเคืองพระทัยของพระพันวษาแสดงถึงลักษณะทรงอำนาจและเอาแต่ใจตัวเป็นสำคัญ
ดังที่กวีมักจะเปรียบอารมณ์ของพระองค์ยามพิโรธว่า "กริ้วคังคละไฟไหม้เวหา" หรือ "กริ้ว
โกรธคละพิษเพลิงไหม้" ในเวลาเดียวกันนั้นบรรดาข้าราชการบริพารก็มักจะแสดงความเกรง
กลัวพระองค์ ซึ่งเป็นการช่วยเสริมลักษณะศุภคามของพระองค์ให้เด่นชัดขึ้น ดังตัวอย่างเช่น :-

พนักงานพระสูตรก็รู้ความ

ขุนนางอลหม่านอยู่ตัวสัน²

ฯลฯ

ถึงหน้าพระที่นั่งต่างบังคม

ยกกรประณมอยู่ตัวสัน³

ฯลฯ

เสด็จรูปมานกรางขุนนางกราบ

อความคังเพลิงพระกาลใหม่⁴

ตรัสประภาษเห็นสบายคอยคลายใจ

ใครมีเค้ามูลก็หูลูกกัน

ฯลฯ

¹ คร. ไพบูลย์ ช่างเขียน., ลักษณะสังคมและการปกครองของไทย, (พระนคร:
ไทยวัฒนาพานิช, 2515), น. 26.

² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 558.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 553.

พฤติกรรมของพระพันวษาดังกล่าวแล้วจะเห็นว่ามิใช่การกระทำที่เกิดจากแรงผลักดันของความคับข้องใจจนกลายมาเป็นความก้าวร้าว หากแต่เป็นพฤติกรรมที่จำเป็นจะต้องให้สอดคล้องกับกฎเกณฑ์บรรทัดและกฎหมายลักษณะอื่น ๆ เพื่อสร้างไว้ซึ่งความเฉียบขาดแห่งพระราชอำนาจและความสงบเรียบร้อยในสังคม การใช้พระราชอำนาจเช่นนี้มีหลักฐานปรากฏอยู่ในพระราชนิพนธ์พงศาวดารสมัยอยุธยา และต้นรัตนโกสินทร์ เช่น ในแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเจ้าเสือ ทรงกริ้วพระเจ้าลูกเธอสองพระองค์ที่คุมพลมบ่งไม่แน่นอน เป็นเหตุให้ข้างพระที่นั่งเหยียบถล่มลงในหลุม พอหลุดจากหลุมได้ก็พิโรธจัดถึงกับเงี้ยวพระแสงของง้าวจะฟันพระเศียรสมเด็จพระเจ้าลูกเธอกรมพระราชวังบวร แต่คิดที่สมเด็จพระบวรนุ้ยเออความพระแสงของง้าวที่ทรงอยู่นั้นขึ้นกับรับไว้ได้ และใส่ข้างพระที่นั่งหนีเข้าป่าไปทั้งสองพระองค์ ต่อมาเมื่อพระเจ้าเสือรับสั่งทหารให้จับตัวมาได้ก็โปรดให้ลงอาญาเขียนเข้าเป็นนยกละ 30 ที่ทุกวันจนกว่าจะเสด็จพระราชดำเนินกลับพระนคร¹

และในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศก็ได้ทรงลงพระราชอาญาสมเด็จพระราชวังบวร (เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์) สมเด็จพระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่ในความผิดฐานเป็นชู้กับพระสนมเอกคือ เจ้าฟ้าสังวาลย์ ค่ายการเขียนเป็นนยก ๓ จนกระทั่งสิ้นชีพ²

ในสมัยสมเด็จพระเจ้าตาก ได้ทรงตรากฎหมายสำหรับทัฬหว่า "ถ้าไพร่ตามนายมีทันให้เขาเสีย ถ้าข้าราชการตามเสด็จมีทันให้ลงพระราชอาญาถึงสิ้นชีวิต"³

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ก็ได้ทรงประหารชีวิตเจ้านายเพศชายสายสมเด็จพระเจ้าตากสินและขุนนางที่สมรู้ร่วมคิดกันกบฏเสีย 30 กวาคณ ส่วนญาติวงศ์ที่เป็นหญิงให้จำไว้ทั้งสิ้น⁴ และในการทำศึกสงครามแต่ละครั้งก็จะมีแม่ทัพนายกองที่บกพร่องต่อหน้าที่ต้องถูกลงโทษประหารชีวิต จองจำ หรือประจาน ต่างกันไปตามโทษสถานหนักหรือเบา การใช้พระราชอำนาจในลักษณะนี้ย่อมปรากฏอยู่ในรัชกาลที่ 2 ด้วย

¹ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระราชทานอาญาแก่ พระราชนิพนธ์พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา, พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานบรรจุกุศลศพคุณพ่อ ไตลง พรประภา ณ สุสานศรียาชา, ชลบุรี วันที่ 4 กันยายน, 2511 (พระนคร: โรงพิมพ์สี่พร, 2511), น.531-2.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 566-7

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 672.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 605

เหตุการณ์ในพงศาวดารเหล่านี้ย่อมเป็นเครื่องแสดงว่าพระมหากษัตริย์จำเป็น
ต้องทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจ และทรงใช้กฎหมายที่ทรงบัญญัติแล้วด้วยความยุติธรรมไม่
เลือกว่าผู้ทำผิดจะเป็นพระราชโอรส, ขุนนางใหญ่ผู้น้อย, หรือไพร่ฟ้า ประชาชน สังคม
สมัยนั้นก็มักจะยกย่องสรรเสริญผู้ที่ทำผิดแล้วยอมรับผิดว่าเป็นผู้ซื่อสัตย์ต่อพระเจ้าแผ่นดิน
ทั้งเป็นโอกาสได้เชิญพระเกียรติยศของพระองค์ถวายวาทะราชาสัจย์ คำนิยามของ
สังคมเช่นนี้ปรากฏอยู่ในเรื่อง ขุนช้าง-ขุนแผน ตอนปลายแถวเล่าเรื่องราวของขุนไกร
ตอนถูกประหารชีวิตให้สมภารคงแห่งวัดแคฟังว่า :-

-----	พอมีโชสิ่นฤทธิคิดถอยหนี ¹
หากรับสัจย์พระพิพัฒน์วารี	ไมราศีกิดคิดชบใจ
สู้อยอมตายไว้ชื่อเชื้อทหาร	มิให้พานผิดเสียความสัตย์ได้
อาคมจึงเสื่อมทุกสิ่งไป	ท่านไม่เลี้ยงแล้วก็ตามบุญ

สมเด็จพระพันวษาเองก็มีได้มีพระทัยโกรธเคืองหรือจจจำการกระทำของขุนไกร
ไว้ เมื่อบ้านเมืองมีศึกสงครามทรงรำลึกถึงแต่คุณงามความดี ตลอดจนถึงไม้ลายมือของขุนไกร
ได้ จึงตรัสถามข้าราชการบริพารถึงลูกหลานของขุนไกรเพื่อให้มารับราชการต่อไป เมื่อมาถึงรุ่น
หลานคือพลายงาม ตอนอาสาไปทำศึก เชียงใหม่ก็ได้แนะนำตัวว่าเป็นบุตรขุนแผน (ที่กำดั่งคิด
คุกอยู่) และเป็นหลานของขุนไกร ทำให้พระพันวษาโปรดปรานมาก ตรัสยกย่องว่า :-

-----	เสียดายพลายงามทรมาคะนอง ²
โคตรเค้าเหล่านึ่งเป็นทหาร	อุทิศทำราชการให้คนลาวคดอง
แมนึ่งทำลายไต่คองใจปอง	เงินทองยศยออย่างจะรางวัล

¹พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 121.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 604.

เมื่อพลายงามทูลขอโทษเอาพ้อออกไปรบด้วย พระพันวษา ก็ทรงอนุญาตให้ปล่อย
ตัวพ้นโทษออกมา เมื่อขุนแผนและพลายงามได้ชัยชนะแก่ข้าศึก ก็ทรงชมเชยว่า:-

มีเสี้ยนที่อายนี้เหล่าขุนไกร

ทั้งลูกหลานชาตชัยไวยัญญา¹

นักโทษประหารที่ทำผิดกฎหมายเหี้ยมบาลในสมัยอยุธยา แล้วมีชื่อเสียงในด้านความ
กตัญญู เข็ดขูพระ เกียรติของพระเจ้าแผ่นดินอีกคนหนึ่งคือ พันท้ายนรสิงห์ ซึ่งเป็นนายท้ายเรือ
พระที่นั่งของสมเด็จพระเจ้าเสือ เหตุเกิดขึ้นเพราะคลองที่ตำบลโคกขามคดเคี้ยวมาก น้ำก็
ไหลแรง จนสุดความสามารถของนรสิงห์ที่จะบังคับท้ายเรือได้ทันท่วงที่ได้ ทำให้โขนเรือชน
กิ่งไม้ใหญ่ หักกระเด็กลงน้ำ ตามกฎหมายเหี้ยมบาลในสมัยนั้นระบุโทษสถานนี้ว่า นายท้ายเรือ
ผู้นั้นจะต้องถูกประหารชีวิต และเอาศีรษะขึ้นวางบวงสรวงคู่กับโขน เรือบนศาลเพียงตา
สมเด็จพระเจ้าเสือทรงโปรดปรานนรสิงห์มาก พระราชอภัยโทษให้ แต่นรสิงห์ไม่ยินยอม
เพราะเกรงจะทำให้เสื่อมพระเกียรติยศ พระองค์จึงจำพระทัยต้องสั่งให้ประหารชีวิตเสีย
พฤติกรรมของพันท้ายนรสิงห์ถูกจารึกไว้ในพงศาวดารว่าเป็นคนเทิดทูนกฎหมายยิ่งกว่าชีวิต²

เพราะฉะนั้นการที่พระพันวษาบังคับให้ประหารชีวิตขุนไกรจึงเป็นการรักษากฎ
มนเหี้ยมบาลมากกว่าจะเกิดจากพฤติกรรมก้าวร้าว ในทำนองเดียวกันกับการประหารชีวิต
นางวันทอง ก็เป็นการลงโทษตามกฎหมายลักษณะฉั้วเมียบ และสอดคล้องกับค่านิยมสมัยนั้น
การที่ข้าราชการเกรงกลัวพระพันวษา หรือพระองค์รับสั่งให้ฆ่าใครได้เหมือนผักปลาคัง
กล่าวแล้ว สุกร บุนนาค ไตสันนิษฐานว่าอาจจะเป็นการแต่งขึ้น เพื่อแสดงให้เห็นเป็นบรรทัดฐาน
ตัวอย่างของความกตัญญูต่อพระมหากษัตริย์ และเป็นการแสดงพระบรมเดชานุภาพ ซึ่งผู้ใด
จะบังอาจแตะต้องหรือขัดขวางพระบรมราชโองการมิได้³ แม้พระพันวษาจะมีลักษณะบกพร่อง
หลายประการ เช่น เอาแต่พระทัยพระองค์เอง หลงง่าย ฯลฯ แต่ความสำคัญของวรรณคดี

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 775.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา
น. 535-6.

³ สุกร บุนนาค, สมบัติกวี "ขุนช้าง-ขุนแผน" (พระนคร: คุ้งวิทย์, 2503),
น. 759-760.

เรื่องนั้นก็เห็นที่ทรง "เป็นประมุข เป็นตัวแทน เป็นหลักชัยที่อุ้มใจและร่มเย็น"¹

ในขณะที่เกี่ยวกันแมนพระพันวษาจะมีไต่คำร้องตนอยู่ในทศพิศราชธรรมนักร เนืองจากชอบกพรองคังกลาวแล้ว พระองค์ก็ยังมีคุณธรรมในบางประการอย่างเด่นชัดเช่น ทรงเป็นผู้มีความสุซุม รอบคอบ ทั้งยังทรงรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นในเรื่องที่จะเป็นประโยชน์แก่ชาติบ้านเมือง ขุนนางผู้ใดมีความคิดความชอบก็พระราชทานยศศักดิ์ บ้านที่ดิน ขาทาสบริวาร ฯลฯ ใหม่มากมาย โดยมีไต่คำหนึ่งหรืออาสาทเรื่องเหตุการณ์ในอดีตเลย ดังเช่น ขุนช่างพูดฟ้องว่าขุนแผนประพฤตินั้นเป็นกบด ซึ่งเป็นชอกกล่าวหาที่ร้ายแรง พระองค์ก็มีไต่ทรงเชื่อ เพราะทรงพิจารณาเนื้อความจากคำฟ้องของขุนช่างพูดจะเป็นเรื่องซุสาวมากกว่า จึงตรัสสั่งให้พระหมื่นศรีคุมพลออกไปตามขุนแผนให้มาสู่ความ ตัวอย่างที่แสดงเรื่องนี้ คือ :-

ครานั้นสมเด็จพระพันวษา
เหมเหมอายขุนแผนท่าแค้นเคือง

ทรงตรีกตราเนื้อความไปตามเรื่อง²
แต่ยกเยื้องอยู่กระไรอายขุนช่าง

อายขุนแผนพาเมียไปจากช่าง
อายขุนแผนกลสตีมีความรู้
คอจะวิ่งกระเจิงเข้าเชิงหวาย
ฟังความข้างเดียวเห็นเลี้ยวลับ
เอ็งจงออกไปเป็นแม่ทัพ
เกณฑ์คนห้าพันเลือกสรรไป
ขุนเพชรนั้นให้เป็นปีกขวา
ไปคูใหญ่ที่ลกลับ

อายขุนช่างตามไปมันตอสู
อายขุนช่างเหมือนปูจึงยอยับ
ใส่ร้ายเอาวามันเขียนขับ
จึงตรัสกับจมนศรีจมนไวย
กำกับรัพันน้อยใหญ่/
จงจัดให้พรอมถวนกระบวณฑ
ขุนรามอินทราปีกซ้ายสรรพ
จับคำอายขุนช่างเอาจริงเท็จ.

¹ คุ้มร บุนนาค, สมบัคิภวี "ขุนช่าง-ขุนแผน" (พระนคร:คลังวิทยา, 2503), น.760.

² พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช่าง-ขุนแผน, น.435-6.

อันตัวกูเป็นหลักปกติ
 เทวตารักษาซึ่งราชย์
 มันเป็นแต่ชาฬาละออง
 ถาเขมนจะ เสนออุชยา
 ชะรอยอายนี้ก็มีแดน
 หรือมิ่งโวหารประการโค
 แมนมันทุจริตคึกเป็นพาล
 นี้ใครใครก็ไม่มรณา

ถึงใครมีฤทธิ์เดชไม่สู้ได้
 ก็แจ้งใจกันทั่วทั้งพารา
 ไทน์จะปองพิภพนาดา
 ปานนี้ก็จะมาถึงกรุงไกร
 อ้ายแผนมันทาเป็นกมฺไม
 มันแค้นใจจึงทำเป็นกสมา
 ไพรบ้านพลเมืองคงเข่นสา
 อ้ายพอลูกไล่ซาเองคนเคียวา

ในค่านการรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นนั้น ปรากฏอยู่ในตอนขุนแผนทูลขอนักโทษ
 35 คนเป็นทหารอาสา พระองค์ก็พระราชทานตามที่ทูลขอ เพราะทรงเชื่อคำแนะนำของ
 ขุนแผนพิฆา :-

อันพวกพลจะประจัญประจัญบาน	ขอประทานคนโทษที่อยู่ในคุก
มีสามสิบห้าคนสวนทนคง	ยี่นยงสามารถอาจอก
ใครว่าเรียนรูกรบเชิงรบรุก	เห็นมีทุกความรูกรูต่างกัน

ความตอนนั้นนอกจากจะ เน้นความสำคัญของไสยศาสตร์ควบคู่กันไปกับการทำสงคราม
 แล้ว ยังแสดงให้เห็นน้ำพระทัยอันกว้างของพระพันวษาที่ทรงให้โอกาสแก่คนที่เคยทำความชั่ว
 ได้กลับตัวเป็นคนดี แลอย่างไรก็ตามพระองค์มิได้ตั้งอยู่ในความประมาท เมื่อปลดปล่อยนักโทษ
 แล้วก็รับสั่งให้นักโทษอาสาเหล่านั้นปะดองฝีมือกันหน้าพระที่นั่งจน เป็นที่พอพระทัยแล้วจึงพระราช
 ทานรางวัลเป็นเสื้อผ้าเงินทองตามฐานะหน้าที่ลดหลั่นกันไป

สำหรับ พระทัยเมตตาต่อข้าราชการบริพารที่ทำความคิดความชอบด้วยนั้น โดย
 ปกติตามกฎหมายเทียบรางวัลและกฏอัยการศึกก็ได้ระบุโทษสำหรับแม่ทัพนายกองไพร่พลที่แพ้ศึก
 ไว้หนักเบาต่างกัน ส่วนขุนแผนก็ได้รับพระราชทานบำเหน็จรางวัลเหมาะสมกับความดีความ
 ชอบของตน เช่น พลายแก้วได้เป็นขุนแผนเมื่ออายุเพียง 17-18 ปี มีหน้าที่ "อัยรักษา
 เขตแดนที่ปลายคาน" ทั้งพระราชทานกระบี่เสื้อผ้า เรือยาวแก้วว่าเป็นพาหนะประจำตัว
 ฯลฯ กล่าวได้ว่า "...รางวัลนั้นเกินที่อาสา" เมื่อมีศึกเชียงใหม่พลาญงามได้เป็นจมนัไว

วรรณาดำแห่ง "หัวหมื่นมหาดเล็กเวรข้างฝ่ายขวา" ทั้งพระราชทานเครื่องยศ เงินตรา
ปถม ส่วน เสื้อผ้า ฯลฯ ตลอดจน ที่ดินและเรือนหลังใหม่ให้ด้วย ส่วนขุนแผนให้เป็นที่ "พระ
สุรินทภักษย์" ไปกินเมืองกาญจนบุรี และยังได้พระราชทานเครื่องยศต่าง ๆ เช่น

สัประทนคนโทถาดหมากทอง

เจียดกระบี่เครื่องยศให้คงาม¹

ช่างจำลองของประทานทั้งคานหาม

และ เงินรางวัลพร้อมเสื้อผ้าสมแก่ตำแหน่งฐานะ ได้แก่ :-

ทั้งเสื้อผ้าสมปักปถมสวน

เติมเงินตราสิบห้าซึ่งเป็นรางวัล²

พระราชทานมากมายหลายหล่น

ฯลฯ

นำพระทัยของพระองค์ที่ไม่ศตาคอขาราชบริพาร เช่นนี้ย่อมก่อให้เกิดทั้งความ
เกรงกลัวและความจงรักภักดีระกันกัน ขุนแผน ซึ่งต้องพระราชอาญาอยู่ในคุกนานถึง 15 ปี
ก็ได้ตั้งตัวใหม่ ทั้งนางลาวทองก็พลอยได้ปล่อยตัวออกมาอยู่กับขุนแผนด้วย พระกรฤทธิคุณ
ของพระองค์ยิ่งแผ่ไปถึงพระเจ้าเชียงใหม่ด้วยทรงพิจารณาด้วยพระสติปัญญาว่า :-

อันตัวอ้ายเสกเจ้าเชียงใหม่
ถึงมัน้องอาจอหังการ
ควยเมืองมันั้นเป็นเอกเทศ
เมื่ออนนอมยอมถวายบรรณาการ
ถ้าอาฆาตเอามันไปพันษา
ไว้มันกลับทจริตผิดคตไป

จะไปปล่อยไปคอกกุ่มไม่เขนฆ่า³
จะว่ามันเป็นขบถก็เป็นพาล
อยู่นอกเขตอยุธยามหาสถาน
ก็ไม่ควรล้างผลาญให้บรรลัย
ใครจะเชื่ออยุธยาต่อไปได้
จึงควรให้ลงโทษถึงชีวิต

¹ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, หน้า 775.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ดังนั้นพระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าเชียงใหม่ได้นำสาบานว่าจะซื่อสัตย์
ต่อไทย แล้วให้กลับไปครองเชียงใหม่ เป็นเจ้าประเทศราชตามเดิม นโยบายของพระองค์
เช่นนี้เป็นเหตุให้ญาติเจ้าประเทศราชไว้ใจอีกประการหนึ่ง

แต่นำพระทัยเมตตากรุณาของพระองค์ที่เห็นซกตที่สุดอีกเรื่องหนึ่ง คือ ตอนที่ทรง
ฉุนเฉียวรับสั่งให้ประหารชีวิตนางวันทองไปแล้ว พระไวยไค่เสียดชีวิตเข้าไปทูลขอพระราช
ทานอภัยโทษ โดยกราบทูลอ้างเอาความกตัญญูกตเวทีของคนเป็นที่ตั้ง พระพันวษา โปรดฯ
พระไวยมาตั้งแคครั่งศึกเมืองเชียงใหม่แล้ว ทั้งส่งสารพระไวยที่จะต้องกำพร้าแม่ จึงพระ
ราชทานอภัยโทษให้นางวันทอง ดังตัวอย่างพระราชดำริว่า :-

ครานั้นสมเด็จจันทร์สูร	ฟังจมีนไวยทูลเป็นถวนดี ¹
ขอพระทัยให้เมตตาปรานี	กุนสงสารอายหมั้นไวย
เอ็งไค่ทำคี่ที่ความชอบ	กุกก็ตอบแทนแล้วเป็นไหนไหน
แต่ยังมีถึงชอบที่ขอบใจ	ก็จะยกแม่ให้เป็นรางวัล

เมื่อพระไวยไปไม่ทันนางวันทองถูกประหารไปแล้ว และสมเด็จพระพันวษาทรง
ทราบข่าว ก็ทรงตกพระทัยมาก ดังคำบรรยายว่า :-

ครานั้นภูเบนทร์เรนทร์สูร	ฟังทูลคังฟ้าฟากปราสาทไหว ²
แข็งซึ่งอั้งอันคนพระทัย	ตะลึงไปมิได้ตรัสจ่านรรจา

ความตอนนั้นแสดงให้เห็นว่าพระพันวษามีโศกษัตริย์ที่กระหายเลือด ทรงเข้าพระทัย
ลึกซึ้งถึงความสูญเสียที่พระองค์เป็นผู้ออกโทษคนอื่น เป็นอย่างคี่

เพราะฉะนั้นพระองค์จึงไค่ทรงปลอบโยนพระไวยและยกงานศพของนางวันทอง
ขึ้นเป็นงานพระราชทานเพลิง เป็นการตอบแทนที่นับเป็นการให้เกียรติยศแก่ผู้ตายและผู้มี

¹พระบาทสมเด็จพะพุทธเลิศหล้านภาลัย, ขุนช้าง-ขุนแผน, น.881.

²เรื่องเดียวกัน, หน้า 891.

ชีวิตอยู่อย่างสูง

บทบาทและพฤติกรรมของพระพันวษาคงกล่าวแล้วพอจะเป็นเค้าให้เห็นเห็น
อำนาจและสิทธิของพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชวาทรงเป็นเจ้าของชีวิต
ของประชาชน และอยู่เหนือกฎหมาย กฎเกณฑ์ข้อใดที่ทรงบัญญัติไว้แล้วก็อาจจะหลีกเลี่ยง
หรือละเลยเสียใค้ตาทรงเห็นควรและจะเกิดประโยชน์แก่พระองค์เองและประเทศชาติ
การลงโทษเน้นหนักที่ผู้ทำผิดกฎหมายเหี้ยมบาด เช่น การประหารชีวิตขุนไกร และการจำคุก
ขุนแผน ผู้ต้องโทษเพราะละเมิดกฎหมายนั้นก็มักจะพอใจรับโทษ เพื่อเป็นโอกาสให้ได้แสดง
ความกตัญญูรู้คุณพระมหากษัตริย์ด้วยการเอาชีวิตเข้าแลกกับความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันกษัตริย์
ทั้งสังคมก็ยกย่องผู้ที่ตายหรือต้องโทษเพราะเหตุนี้จะได้เห็นได้จากพระมหากษัตริย์ทรงชุบเลี้ยง
และไว้วางพระทัยลูกหลานของผู้รักษากฎหมายเหี้ยมบาดยิ่งกว่าคนอื่น ๆ พวกขุนนางก็ยกย่อง
ชมเชยส่วนพระราชอำนาจในทางอื่น ๆ เช่น คดีวิวาท ลักขโมย ปล้นฆ่า ชู้สาว ฯลฯ ไม่
มีการลงโทษรุนแรงเหมือนละเมิดกฎหมายเหี้ยมบาด อาจจะเป็นเพราะกฎหมายเหี้ยมบาดเป็น
กฎหมายที่ผูกฐานะ อำนาจ และ ความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันกษัตริย์โดยเฉพาะก็ได้ อยาง
ไรก็ตามพระพันวษายังเป็นตัวอย่างของกษัตริย์ที่เริ่มจะเอนเอียงมาใช้ระบอบประชาธิปไตย
บ้างแล้วคงจะเห็นจากการที่ทรงพยายามนำตัวขุนแผนมาขึ้นศาลแก้ขอหากบดและการปล่อย
นักโทษออกมาอาศัยติดตามคำแนะนำของขุนแผน การที่ทรงกริ้วโกรธและรับสั่งให้ลงโทษ
ประหารชีวิตคนนั้นก็เพื่อรักษาพระราชอำนาจของสถาบันกษัตริย์เป็นสำคัญ และนาน ๆ จึง
จะตัดสินพระทัย เช่นนั้นสักครั้งหนึ่ง หลังจากรับสั่งประหารใครไปแล้วก็ไม่สู้จะสบายใจนัก
เมื่อได้โอกาสก็จะทดแทนความรู้สึกผิดชอบนี้ด้วยการชุบเลี้ยงลูกหลานถึงขนาดตั้งตัวอยาง
การชุบเลี้ยงขุนแผนและพระไวย พฤติกรรมการก้าวร้าวคุกคามของพระองค์มักจะแสดงกับ
บรรดาทหารและข้าราชการบริพาร โดยเฉพาะ คงต้องการจะชมขวัญให้เกรงกลัวพระบารมี
เพราะการปกครองในสมัยนั้นต้องใช้ทั้งพระเดชและพระคุณ มิฉะนั้นเวลาเกิดศึกสงคราม
ไพร่พลจะกล้าเข้าศึกมากกว่าพระมหากษัตริย์ ทำให้เกิดผลเสียหายแก่ประเทศชาติบ้าน
เมือง เพราะฉะนั้นกษัตริย์ไทยในอดีตจึงจะต้องมีบุคลิกภาพที่องอาจผึ่งผาย ตัดสินใจเร็ว

เนียมชาก และเสียงก้อง เพื่อแสดงความเข้มแข็งแม้ว่ามีเหนือข้าราชบริพารทั้งปวง
 ยามใดที่กษัตริย์บุคลิกภาพอ่อนแอไม่ฝึกฝนสงครามควบคุมบังคับบัญชาแม่ทัพนายกองไม่ได้ก็
 มักจะเกิดเหตุวุ่นวายทางการเมือง มีการแย่งชิงราชบัลลังก์ หรือเกิดศึกสงครามระหว่าง
 ประเทศได้ ดังเช่นเหตุการณ์ในรัชสมัยพระเจ้าสุริยวงศา และพระอาทิตย์วงศ์แห่งกรุงศรี-
 อโยธยาเป็นโอรสของพระเจ้าทรงธรรม ได้ถูกเจ้าพระยาตากลาโหมสุริยวงศ์ (พระเจ้า
 ปราสาททอง) ทำอุบายกำจัดและปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์แทน และในเวลาเดียวกัน
 กษัตริย์ก็ต้องดำรงตนอยู่ในศีลธรรม มิฉะนั้นก็อาจจะถูกกำจัดได้อย่างสมเด็จเจ้า
 ตากสินที่ทรงมีพระสติวิปลาศคลาดเคลื่อนในภายหลัง ทำความเคียดแค้นให้แก่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
 และข้าราชบริพารอย่างมาก เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกจึงจำต้องปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์
 แทนและตั้งราชวงศ์จักรีขึ้น เนื่องจากขณะนั้นเป็นเวลาของไทยเพิ่งกู้เอกราชได้ใหม่ ๆ
 ถ้าไพร่พลเมืองหมกกำลังใจแล้ว อาจเป็นโอกาสให้ศัตรูมารุกรานได้อีก เพราะฉะนั้น
 บทบาทและพฤติกรรมของพระปิ่นเกล้าที่มีทั้งการราว คุร้าย และทรงคุณธรรมควบคู่กันไปนั้น
 ก็สมควรจะนับได้ว่าเป็นตัวอย่างของพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์.